

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики викладання
природничих дисциплін

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ПРОЦЕСІ
НАВЧАННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «БІОЛОГІЯ І ЕКОЛОГІЯ»

Виконав:

Ковальчук Олексій
Спеціальність 014 Середня освіта
Предметна спеціальність
014.05 Середня освіта (Біологія)
Освітня програма «Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини та
природознавство)»

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук,
професор
Коренева І.М.
Допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(підпис, ініціали, прізвище)

Дата захисту: «__» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

АНОТАЦІЯ

Магістерську роботу присвячено актуальній темі екологічного виховання старшокласників у процесі навчання шкільного курсу «Біологія і екологія». Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у визначенні психолого-педагогічних умов та розробці інноваційних методичних підходів до здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання біології і екології в 11 класі. Визначені інноваційні форми, методи та методичні прийоми екологічного виховання учнів 11 класу в процесі навчання біології і екології. Також визначені показники екологічної вихованості старшокласників, схарактеризовано її рівні (високий, середній, низький); уточнено сутність поняття «екологічне виховання». Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали роботи можуть використовуватись в профільній школі, а також процесі роботи керівниками гуртків еколого-натуралістичного напрямку, студентами під час педагогічних практик.

Діагностувальним інструментарієм вияву показників вихованості були обрані такі методики: анкетування (визначення характеру ставлення старшокласників до природного довкілля та його збереження); вербальна асоціативна методика С. Дерябо, А. Ясвіна «ЕЗОП»; методика «Альтернатива» (діагностика типу мотивації взаємодії з природними об'єктами).

В роботі описано результати констатувального та формувального експериментів. У ході формувального експерименту було проведено серію уроків з тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування», на яких використовувались інноваційні форми, методи та прийоми екологічного виховання. А саме: інтегровані уроки, бінарні уроки, диспут, дискус-майданчик, аналіз екологічних ситуацій, моделювання та прогнозування, метод проектів, методи та прийоми ігрової діяльності, еколого-психологічний тренінг; створення та використання електронних додаткових навчальних ресурсів (презентації, історичний матеріал,

біографічний матеріал), віртуальні екскурсії, залучення школярів до екологічних ініціатив, екскурсії, відвідування музеїв та виставок.

Результати формувального експерименту засвідчили ефективність розробленої методики.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна вихованість, екологічна свідомість, інноваційні підходи.

ABSTRACT

The master's thesis is devoted to the current topic of environmental education of high school students in the process of teaching the school course "Biology and Ecology". The scientific novelty of the obtained research results lies in the determination of psychological and pedagogical conditions and the development of innovative methodological approaches to the implementation of environmental education of high school students in the process of teaching biology and ecology in the 11th grade. Innovative forms, methods and methodical technique of environmental education of the 11th grade students in the process of teaching biology and ecology have been determined. Indicators of environmental education of high school students are also determined, their levels are characterized (high, medium, low); the essence of the concept of "ecological education" has been specified. The practical significance of the obtained results is that the materials of the work can be used in a specialized school, as well as in the process of work by leaders of ecological and naturalistic clubs or by students during pedagogical practices.

The following methods were chosen as a diagnostic approach for revealing education indicators: questionnaires (determining the nature of the attitude of high school students to the environment and its preservation); verbal associative technique created by S. Deryabo, A. Yasvina "ESOP"; the "Alternative" method (diagnosis of the type of motivation for interaction with natural objects).

The work describes the results of ascertaining and formative experiments. In the course of the formative experiment, a series of lessons from the thematic section "Sustainable development and rational nature management" were held, which used innovative forms, methods and techniques of environmental education. Namely: integrated lessons, binary lessons, debates, discussion platform, analysis of environmental situations, modeling and forecasting, project method, methods and techniques of game activities, ecological and psychological training; creation and use of electronic additional educational resources (presentations, historical material,

biographical material), virtual excursions, involvement of schoolchildren in environmental initiatives, excursions, visits to museums and exhibitions.

The results of the formative experiment proved the effectiveness of the developed methodology.

Key words: ecological education, ecological upbringing, ecological awareness, innovative approaches.

ЗМІСТ.

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «БІОЛОГІЯ І ЕКОЛОГІЯ».....	11
1.1. Концептуальні засади екологічного виховання у закладах загальної середньої освіти.....	11
1.2. Екологічне виховання як процес формування екологічної грамотності, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної поведінки, екологічної відповідальності.....	15
1.3. Завдання, зміст, форми та методи екологічного виховання учнів старшої школи.....	21
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ.....	27
2.1. Роль та місце інноваційних технологій в екологічному вихованні у процесі навчання шкільного курсу «Біологія і екологія».....	27
2.2. Методика організації екологічного виховання на уроках біології і екології, в позаурочній та позакласній роботі.....	30
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ КУРСУ «БІОЛОГІЯ І ЕКОЛОГІЯ».....	44
3.1. Стан проблеми екологічного виховання старшокласників в сучасній школі.....	44
3.2. Результати застосування експериментальної методики організації екологічного виховання учнів 11 класу в процесі вивчення курсу «Біологія і екологія».....	54
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

У Законах України «Про освіту»[14], Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті[30], Концепції екологічної освіти в Україні[18] та інших основоположних документах[15] відображено тенденції оновлення змісту, форм і методів екологічної освіти та виховання.

Екологічне виховання у сучасній українській школі – це процес формування та розвитку засобами педагогічних технологій компетентностей особистості, спеціальних знань, ціннісних норм та орієнтацій щодо усвідомлення екологічної цінності природного середовища і зв'язку з ним людини. Виходячи з цього, головна функція екологічного виховання полягає в формуванні та вдосконаленні особистістю досвіду взаємодії з довкіллям на когнітивному, чуттєво-емоційному, діяльнісному та нормативному рівнях.

Більшість науковців розглядають екологічне виховання з двох точок зору: як самостійний вид виховання та як частину загального всебічного виховання особистості. Така багатогранність свідчить про цілісність, самостійність, системність і особистісно-орієнтований характер екологічно-виховного процесу. Це у свою чергу визначає можливість вибору змісту, засобів і форм впливу на формування стійких ціннісних орієнтацій.

Однозначним є те, що ефективне функціонування і розвиток будь-якої виховної педагогічної системи можливе за дотримання певних умов. Однак, умови в сучасному освітньому просторі швидко змінюються: реформування освіти, зміна тривалості терміну навчання у старшій школі, перевага компетентнісного підходу, дистанційне навчання, зміна життєвих пріоритетів.

Проблемам екологічної освіти та виховання присвятили свої роботи низка дослідників, зокрема І. Коренева, С. Рудишин, М. Хроленко, В.Самілик, Л. Білик, Л. Липова, В. Лук'янова, В. Петрук, Н. Пустовіт; О. Пруцакова; Ю. Саунова, С. Совгіра, І. Суравегіна, В. Сухомлинський, Л. Титаренко, О. Федоренко, С. Шмалей, В. Вербицький та інші.

В умовах воєнного часу та дистанційної освіти виникають певні об'єктивні обмеження у здійсненні виховної роботи. Перш за все це обмеженість відвідування природних екосистем, реального спілкування, організації практичних робіт, екологічних акцій, масових заходів. Частина педагогів навіть вважає здійснення екологічного виховання недоцільним у воєнний час. Педагогічні спостереження виховного процесу в ряді шкіл дають можливість констатувати, що екологічне виховання відійшло на другий план, поступившись патріотичному та громадянському вихованню.

Але причина цього вбачається нами не лише у зниженні уваги до екологічного виховання, але й у недостатній методичній підготовці педагогів до її проведення в теперішніх умовах. Відсутні комплексні дослідження нових методичних підходів, форм та методів. Все зазначене вимагає визначення нових методичних підходів до здійснення екологічного виховання, особливо старшокласників.

Також необхідно відзначити, що останнім часом спостерігається нестача освітніх ініціатив із трансформації проблем екологічного виховання в контексті подолання екологічних наслідків війни; ігнорування у змісті традиційної екологічної освіти проблематики змін довкілля в результаті воєнних дій; негативного впливу наслідків воєнних дій на здоров'я нинішнього та майбутніх поколінь громадян України. Таким чином, сучасні складні воєнні умови диктують зміну пріоритетів держави й суспільства в галузі екологічної освіти й виховання.

Як засвідчує аналіз педагогічних досліджень, проблема екологічного виховання учнів профільної школи в умовах воєнного часу, змішаної, або дистанційної форми навчання не була предметом спеціального педагогічного дослідження, отже, потребує вивчення. Це зумовлено виникненням суперечностей між:

- особливими чинниками впливу на особистість в умовах воєнного стану, такими як екологічна криза воєнного часу, екоцид та дещо застарілою концептуальною базою екологічної освіти і виховання в Україні;

- практичною значущістю процесу екологічного виховання учнів профільної школи та недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад його здійснення в сучасному освітньому просторі;
- необхідністю формування екологічної компетентності як результату екологічного виховання майбутніх розбудовників країни та недостатньою розробленістю форм, методів, засобів, технологій для досягнення цього результату.

Тому тема нашого дослідження «**Екологічне виховання старшокласників в процесі навчання шкільного курсу “Біологія і екологія”**» є досить актуальною.

Мета дослідження: визначити психолого-педагогічні умови здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання біології і екології в 11 класі, теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити ефективність інноваційних методичних підходів.

Завдання дослідження:

1. Опрацювати літературні джерела з досліджуваної проблеми.
2. Визначити психолого-педагогічні умови здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання біології і екології в 11 класі.
3. Розробити методику екологічного виховання учнів 11 класу в процесі навчання біології і екології на основі інноваційних методичних підходів.
4. Експериментально перевірити ефективність використання інноваційних підходів до здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання біології і екології в 11 класі.

Об’єкт дослідження: процес екологічного виховання учнів 11 класу в ході навчання біології і екології.

Предмет дослідження: форми, методи, засоби, інноваційні педагогічні технології здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання біології і екології в 11 класі .

Гіпотеза дослідження: припускаємо, що застосування в екологічному вихованні учнів профільної школи на уроках біології і екології активних

методів навчання, використання ІКТ, співпраці з громадськими організаціями сприятиме формуванню екологічної культури, екологічної свідомості, екологічної поведінки.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні психолого-педагогічних умов та розробці інноваційних методичних підходів до здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання біології і екології в 11 класі.

Практичне значення: матеріали роботи можуть використовуватись в профільній школі, а також процесі роботи керівниками гуртків еколого-натуралістичного напрямку, студентами під час педагогічних практик.

Апробація результатів дослідження: основні теоретичні і практичні результати проведеного дослідження представлені у доповідях та публікаціях матеріалів науково-практичних конференцій.

Ковальчук О. Теоретичний аналіз поняття «Екологічне виховання». Альманах «QN»: збірник наукових праць студентів VI Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Студентський науковий вимір проблем природничо-математичної освіти в контексті інтеграції України до єдиного європейського і світового освітнього простору» (м. Глухів, 16-17 травня 2024 р.). Випуск 14. Глухів, 2024. с.125-128.[1]

Доповідь: «Психолого-педагогічні умови здійснення екологічного виховання старшокласників в процесі навчання шкільного курсу «Біологія і екологія» на звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський НПУ ім. О. Довженка».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «БІОЛОГІЯ І ЕКОЛОГІЯ»

1.1. Концептуальні засади екологічного виховання у закладах загальної середньої освіти.

Основоположними документами, в яких зазначені стратегічні напрями й тактичні завдання екологічного виховання є Концепція екологічної освіти України (2001) [18], Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року (2019) [15], Концепція нової української школи (2016) [20], Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) [19].

У Концепції екологічної освіти України [18] екологічна освіта й виховання трактуються як системне, інтегроване утворення і тому характеризуються в єдності. Екологічне виховання у зазначеній Концепції позиціонується, як складова екологічної освіти: «Екологічна освіта – це цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту» [18]. Також єдиними є завдання екологічної освіти і виховання, зазначені в цьому документі, зокрема:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, зв'язку локальних з регіональними і глобальними;
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;

- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження [18].

Відповідно до Концепції головними складовими системи екологічної освіти та виховання мають бути її формальна й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: різнобічна підготовка громадян, здатних визначати, розуміти й оптимально розв'язувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду, загальнолюдських досвіду й цінностей [18].

Протягом більш як двадцяти років після створення цієї Концепції, в закладах загальної середньої освіти апробувались одно-, багатопредметна та змішана моделі екологічної освіти і виховання. На сьогодні, змішану модель екологічної освіти визнано як найбільш перспективну, у якій зміст представлений як через кожний навчальний предмет, так і цілісно, пов'язано в спеціальні інтегровані курси, передбачені послідовними етапами навчання.

Чинна Концепція екологічної освіти України, затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 13/6-19 від

20.12.2001 р.) [18] стала першим важливим кроком у розвитку екологічної освіти і культури в державі. Вона відіграла свою позитивну, консолідуючу, системо-утворювальну роль за минулі десятиріччя. Сьогодні Концепція потребує оновлення, актуалізації з урахуванням усіх викликів часу.

По-перше – це зміна освітніх стандартів, програм, шкільних навчальних предметів, широке впровадження в освітній та виховний процес компетентнісного підходу та інноваційних педагогічних технологій.

По-друге – нові законодавчі вимоги, які враховують загальноєвропейські тенденції розвитку екологічної освіти у контексті Стратегії ЄЕК ООН з освіти для збалансованого розвитку та Підсумкового документа Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20».

По-третє – подолання екологічних наслідків війни, які мають довготривалий вплив на природне середовище та здоров'я людей.

У березні 2005 року Україна стала однією з 55 країн, які підписали документ ООН «Стратегія освіти для сталого розвитку». У світовій стратегії сталого розвитку в галузі освіти зазначено, що: – освіта для забезпечення сталого розвитку здійснюється протягом усього життя людини і є невід'ємною частиною процесу загальної освіти. Виховна функція освіти для сталого розвитку полягає у вихованні свідомих членів суспільства на розумінні взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи, усвідомленні ними потреби збереження глобальної рівноваги та причетності кожного до проблем навколишнього середовища [41].

Завдання стратегії освіти для сталого розвитку знайшли певне відображення у Законі України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [15]. Зокрема у розділі «Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики», зазначено, що: «Випереджаючими темпами має розвиватися всеохоплююча екологічна просвіта та виховання підростаючого покоління шляхом підтримки діяльності позашкільних закладів освіти, еколого-натуралістичних центрів та

природничих секцій центрів дітей і юнацтва та профільних громадських організацій».

Чіткі орієнтири виховному процесу надає Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) [19]. В ній вказано, що «серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання – як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України».

Таким чином, очевидно, що сучасна освіта повинна не лише надавати знання, але й формувати відповідальне ставлення до довкілля, сприяючи розвитку екологічної свідомості, екологічної культури і в підсумку формувати екологічну грамотність, як одну з ключових компетентностей. Воєнні дії в нинішній Україні підтвердили, що у значній кількості громадян сформований, завдяки екологічній освіті, теоретичний рівень екологічної компетентності. Вони обізнані в існування екологічних проблем глобального, регіонального та локального рівнів, але ступінь сформованості здатності до практичного застосування знань залишається на невисокому рівні.

Отже, потребує суттєвого оновлення існуюча Концепція екологічної освіти, чітке визначення сутності процесу екологічного виховання, окреслення його мети і завдань, з урахуванням викликів сучасного стану довкілля й реформування освіти в цілому.

Екологічна освіта і виховання нерозривно пов'язані, оскільки в комплексі мають на меті формування екологічної компетентності.

Значущість і соціальна роль екологічної освіти і виховання у суспільстві підвищується. Для учнів старшої школи важливою є спрямованість екологічної освіти для подолання наслідків війни, урахуванні екологічних викликів, спричинених воєнними діями в сучасній Україні. Це загрози ядерної, радіаційної та хімічної безпеки, пошкодження інфраструктури, екосистем і руйнування Рамсарських угідь, порушення морського й екологічного права в Чорному та Азовському морях, а також помітні зміни в природному середовищі, зумовлені людською діяльністю. Варто враховувати значну горизонтальну інтеграцію суспільства у вирішенні екологічних проблем, інтенсивний розвиток інформаційного простору, який доповнює систематичний педагогічний вплив освітніх установ, а також нестачу освітніх ініціатив у сфері формування екологічних і коеволюційних цінностей та компетентності, спрямованих на подолання екологічних наслідків війни. Також важливо відзначити відсутність у традиційній екологічній освіті адекватного урахування проблем, пов'язаних із впливом людини на навколишнє середовище, а також наслідки воєнних дій [43].

1.2. Екологічне виховання як процес формування екологічної грамотності, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної поведінки, екологічної відповідальності

Розвиток освіти для сталого розвитку та подолання наслідків війни, викликає потребу в нових педагогічних моделях та педагогічному змісті. На сьогоднішній день Міністерство освіти і науки України активно працює над розробкою стратегії трансформації освіти і науки до 2030 року. Фахівцями в галузі педагогіки, психології переглядаються положення стратегічних документів, які формувалися ще у мирний час. В педагогічних колах відбувається глибокий аналіз актуальних проблем у галузі освіти і науки для

визначення пріоритетів та цілей розвитку на середньо- та довгострокову перспективу, зважаючи на теперішні реалії.

Відповідно до нових реалій життя та перспектив трансформації профільної освіти у закладах загальної середньої освіти, потребують перегляду і певні дефініції педагогічної науки та практики. Зокрема, це стосується і визначення поняття «екологічне виховання». Поняття про екологічне виховання формувалось та еволюціонувало разом з розвитком суспільства і науки. Зупинимось на кількох етапах та підходах.

Сучасна педагогічна наука і практика мають певні здобутки у теоретичному узагальненні та практичному вирішенні проблем екологічного виховання. Теоретичні основи екологічної освіти та виховання висвітлені в працях С. Совгіри [40], В. Вербицького [7] та ін. Роль екологічної освіти і виховання у формуванні екологічної культури особистості вивчала А. Шевель [45]. Практика екологічного виховання учнів в умовах шкільного і позашкільного освітнього процесу була предметом дослідження Г. Пустовіт [32]. Методику екологічної освіти й виховання в процесі екскурсійної, дослідницької діяльності ми знаходимо в окремих працях науковців і методистів Н. Грицай [8], С. Панченка [10]. Проблема безперервності та наступності екологічного виховання в системі ЗЗСО – ЗВО розглядалась у доробках І. Кореневої [21,35,36], В. Самілик [35,38], С. Рудишина [35,36], М. Хроленко [44].

Досить поширеним наприкінці ХХ ст.-початку ХХІ було визначення екологічного виховання як процесу, результатом якого мало бути формування екологічної культури особистості. Однак саме це вказувалось і результатом екологічної освіти.

В останні роки поняття значно розширилося. Екологічне виховання це вже не лише формування відповідних знань і вмінь у взаємодії людини та природи, а й розвиток засобами педагогічних технологій компетентностей особистості, спеціальних знань, ціннісних норм та орієнтацій щодо

усвідомлення екологічної цінності природного середовища у його нерозривній єдності з людиною.

У Концепції «Нова українська школа» однією з ключових компетентностей, яких набуватимуть учні протягом навчання, є екологічна грамотність, тобто «уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини» [20].

Поняття «екологічна грамотність» як педагогічна категорія означає процес навчання, виховання і розвиток особистості, спрямований на унормування системи наукових і практичних знань, ціннісних орієнтацій поведінки і діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього соціально-природного середовища та екологічно доцільного способу життя. Отже, провідним шляхом формування екологічної грамотності є здійснення екологічного виховання.

О. Салтовський характеризує екологічне виховання як цілеспрямований вплив на особистість на всіх етапах її життя за допомогою розгорнутої системи засобів та методів, що має на меті формування екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної поведінки, екологічної відповідальності [37].

В. Онопрієнко підходить до розкриття змісту екологічного виховання з позиції «глибинної екології». Тому не дає чіткого визначення, але вказує на конкретні шляхи його здійснення:

- виховання ставлення до навколишнього середовища шляхом актуалізації абсолютних цінностей;
- формування моральних почуттів відповідальності за стан довкілля; осмислення та оцінка екологічних явищ, уміння їх аналізувати з позицій особистої причетності до вирішення екологічних проблем;
- нагромадження екологічних знань з метою формування навичок такої поведінки, яка б не завдавала шкоди довкіллю;

- формування бажання до співпраці з природою, активної природоохоронної діяльності з позицій рівноправності з іншими істотами в системі живого світу [31].

Г. Ярчук зорієнтовує екологічне виховання на шлях динамічної рівноваги людини і природи у зміні людських якостей, де весь арсенал знарядь екологічного виховання спрямований на формування розвиненої особистості, здатної мислити у планетарному масштабі, діяти в нестандартних ситуаціях і бути в гармонії з навколишнім світом [47].

І. Мороз визначає екологічне виховання як формування в людини свідомого сприйняття навколишнього світу, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням довкілля, впевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств [13].

О. Бондар вважає, що екологічне виховання – це безперервний (протягом усього життя) процес формування рис, навичок і якостей поведінки людини, її шанобливе, відповідальне ставлення до природи, що спонукає її бути активною у природоохоронній діяльності і вирішенні екологічних проблем [6].

На думку І. Лозовської екологічне виховання це - процес цілеспрямованого впливу на особистість з метою формування у неї знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної соціальної позиції в галузі охорони довкілля, раціонального природокористування й відтворення природних ресурсів [23].

Таким чином, можемо зробити висновок, що теоретичний аналіз педагогічної та методичної літератури показав, що поняття «екологічне виховання», не зважаючи на його широке використання, не має загально визнаного та чіткого трактування й потребує певного уточнення та узагальнення відповідно до сучасних тенденцій освіти для сталого розвитку. Але типовим є спрямування його на формування екологічної грамотності

екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної поведінки, екологічної відповідальності. Розглянемо визначення цих понять.

Екологічна культура - це такий напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому [12].

В. Крисаченко. пропонує розглядати екологічну культуру в двох аспектах :

- як сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують стійку рівновагу в системі «людина-довкілля»;
- як теоретичну галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки, як дедалі зростаючого чинника регуляції стану біосфери [22].

Фахівці в галузі екологічної освіти і виховання школярів дотримуються думки, що екологічна культура включає в себе наступні компоненти:

Рис.1.2.1. Компоненти екологічної культури.

Відповідно до наведеної структури екологічної культури, вона включає в себе екологічну освіченість, екологічне мислення, світогляд, свідомість,

екологічну поведінку.

Екологічна свідомість - це глибоке розуміння нерозривного зв'язку людини з природою, залежності добробуту людей від цілісності й порівняної незмінності їхнього середовища проживання [13].

О.Совгіра розглядає екологічну свідомість як глибоке усвідомлення кожним власного місця у світі природи та в системі відносин “природа – людина – суспільство – природа”, своєї відповідальності за збереження й відтворення природного довкілля [40].

На думку В. Скребця, «екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного та штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія відносно місця і ролі людини у біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляція даного феномену» [39]. Подібне визначення знаходимо також і у А.М. Львовичіної. [24, 25]. Слід відзначити, що спільним у всіх цих

У структурі екологічної свідомості більшість дослідників виділяють наступні компоненти (рис. 1.2.2.).

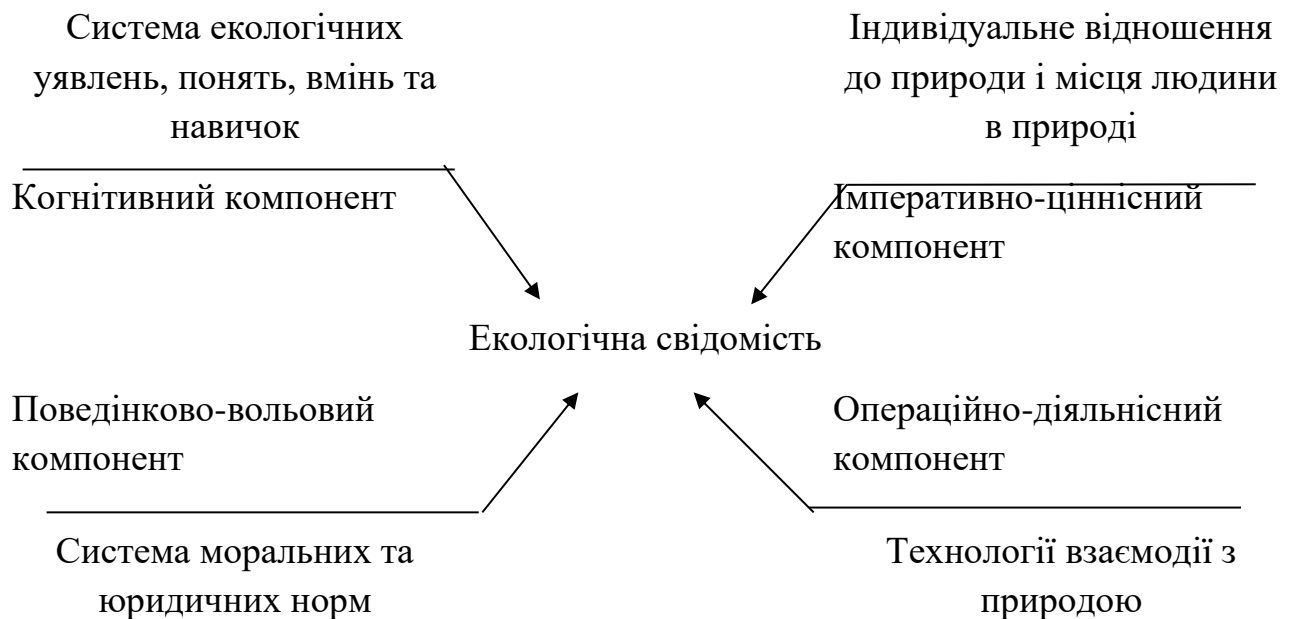

Рис. 1.2.2. Схема структури екологічної свідомості.

Екологічна поведінка складається з окремих учинків (сукупність відносин, конкретних дій, умінь і навичок) і відношення людини до них. На

формування відношення впливають цілі й мотиви особистості, й формуються вони з роками, і не так на уроках, як у позакласній і позашкільній діяльності [28].

На основі аналізу термінології з досліджуваного питання можемо зробити висновок, що процес екологічного виховання є комплексом формування екологічних знань, екологічної культури, екологічної свідомості, екологічної поведінки. Екологічна освіта і виховання в сучасній старшій школі орієнтуються на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на сприйманні особистістю себе як частини природи. Екологічні знання, доповнені ціннісними орієнтаціями, є основою екологічної культури, екологічного мислення та екологічної поведінки.

1.3. Завдання, зміст, форми та методи екологічного виховання учнів старшої школи.

Проблема виховання у школярів гуманного та шанобливого ставлення до природи турбує людство протягом багатьох віків. Гостроту проблеми можна простежити на будь-якому відрізку людської цивілізації, починаючи з часів зародження продуктивних сил суспільства і виникнення наук, і до наших днів. Необхідність виховання поваги до природи розкрито у працях видатних педагогів. Відомі діячі (Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Ф. Прокопович, Й. Песталоцці, Я. Козельський, К. Ушинський, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін.) наголошували на великому значенні природоохоронного виховання. Вони доводили, шляхом такого виховання є формування загальної культури особистості, підвищення рівня естетичної культури, розвиток логічного мислення, уяви. Термін «екологічне виховання» з'явився у педагогічній літературі на початку 70-х років ХХ століття, але його сутність майже не змінилася.

У своєму дослідженні ми дотримуємось сучасного визначення екологічного виховання. Це розвиток засобами педагогічних технологій

компетентностей особистості, спеціальних знань, ціннісних норм та орієнтацій щодо усвідомлення екологічної цінності природного середовища у нерозривній єдності з людиною. Виходячи з наведеного формулювання, ключовою метою екологічного виховання є формування відповідального ставлення до природи, що базується на: екологічній свідомості, розвитку навичок екологічної культури, активній участі у природоохоронній діяльності, вивчення національних екологічних традицій та їх відродженні, поширенні екологічної інформації серед різних верств населення.

Результатом екологічного виховання є сформовані в особистості на високому рівні екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна культура, екологічна поведінка.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури та нормативних документів в галузі екологічного виховання можемо узагальнити основні його завдання на сучасному етапі розвитку шкільної освіти.

1. Створити умови для усвідомлення здобувачами освіти провідних ідей сталого розвитку, екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотриманням правил поведінки в природі, ощадливого використання природних ресурсів.

2. Розвивати здатності оцінювати стан довкілля, прогнозувати наслідки власної діяльності в природі, приймати правильні рішення щодо її поліпшення.

3. Формувати екологічну компетентність здобувачів освіти в контексті запобігання забрудненню довкілля під час війни в Україні та для подолання екологічних наслідків війни.

4. Розвивати у здобувачів освіти вміння використовувати здобуті знання у практичній діяльності, в процесі створення екологічних програм, планів дій з відновлення територій, постраждалих внаслідок бойових дій.

5. Розвивати прагнення до духовного спілкування з природою, усвідомлення її естетичного, релаксаційного та реабілітаційного впливів.

б. Формувати настанову до активної діяльності щодо поліпшення і збереження природного середовища, пропаганді природоохоронних знань.

Поставлені завдання визначають зміст екологічного виховання. Під змістом екологічного виховання розуміють систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими створює підґрунтя для формування екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної поведінки. Від обґрунтованого добору змісту навчального матеріалу та від особистісної орієнтації педагогічних технологій залежить ефективність цього виду виховання. Тому у зміст екологічного виховання старшокласників на уроках з курсу «Біологія і екологія» доцільним є:

- включення додаткового наукового матеріалу екологічного змісту, який сприяє корекції наявного в учнів екологічного досвіду та відповідних ціннісних орієнтацій;
- розгляд проблем довкілля не в загальному плані, а таких, що стосуються кожного й на які кожен впливає в повсякденному житті;
- використання інформаційного й комунікативного «вибухів», котрі викликають емоційну відповідь, виявляються мотиви, ставлення, почуття;
- створення ситуацій, за яких екологічна проблема обговорюється всебічно й якомога ефективніше, висувається кілька можливих способів її розв'язання [42].

В екологічному вихованні виділяють різноманітність напрямків, форм та видів. Доцільність будь-якої з форм екологічного виховання визначається дидактичною метою, змістом, методами навчальної діяльності та обсягами конкретної роботи учнів у довкіллі.

За кількістю залучених у процес учнів розрізняють наступні форми організації:

- індивідуальну;
- групову;
- масову.

Всю різноманітність видів екологічного виховання можна об'єднати у чотири основні напрямки:

- 1) інформаційно-теоретичний ;
- 2) науково-дослідницький;
- 3) природоохоронний;
- 4) пізнавально-розважальний.

Мета *інформаційно-теоретичного напрямку* – здобуття учнями додаткових знань в галузі екології, охорони природи. Індивідуальна робота в цьому напрямку передбачає пошук та опрацювання різних джерел інформації, підготовку рефератів, повідомлень, презентацій, здійснення теоретичного аналізу проблемних питань екології.

Групова робота передбачає створення проблемних груп, які протягом тривалого часу розробляють одну з проблем, виконують та презентують результати проєктної діяльності.

Масова робота включає організацію і проведення бесід, зустрічей з фахівцями, екскурсії.

Науково-дослідницький напрямок передбачає проведення невеликих досліджень.

До *індивідуальної роботи* належить підготовка наукових доповідей, дослідницьких проєктів, творчих робіт з питань екології та охорони природи, робота в екологічних лабораторіях, спостереження і опис природних об'єктів, які потребують охорони та ін.

Також у школах поширена групова форма роботи – екологічні гуртки та клуби.

Масова являє собою проведення навчальних експедицій і комплексних досліджень.

Природоохоронний напрямок позакласної роботи реалізується через теоретичну та практичну діяльність:

- теоретична – учні вивчають екологічне право, основні природоохоронні території, види рослин, тварин, грибів, що занесені до Червоної книги

України. Результатом теоретичної роботи можуть бути доповіді, повідомлення, інформаційні газети, плакати, дописи учнів у соціальних мережах;

- практична – включає в себе організацію і проведення природоохоронних акцій. Це може бути: тематичне свято на захист птахів, земноводних, ранньоквітучих рослин; робота по озелененню території. Доцільним є участь учнів у екомоніторингу стану довкілля.

Пізнавально-розважальний напрямок – напрямок позакласної роботи, який дозволяє поєднати естетичне, екологічне і природоохоронне виховання. Цьому напрямку роботи сприяє проведення біологічних вікторин, конкурсів, вечорів, виставок.

- *Масові заходи* екологічного характеру передбачають участь більшої кількості учнів – декількох класів, усієї школи. їм властива суспільно корисна спрямованість. До них належать вечори на біологічні теми, екологічні лекторії, натуралістична кампанія "День птахів", "Тиждень саду", "Тиждень лісу", збирання кормів для зимового підгодовування птахів, висаджування дерев і кущів, озеленення приміщення школи, участь у акціях екологічного, суспільно корисного та природоохоронного спрямування – «Пролісок», «Конвалія», «Джерело», «Ялинка», «Сад», «Лелека» та ін.

Однак, не зважаючи на великий спектр форм та видів екологічного виховання слід враховувати, що в 11 класі в учнів на певному рівні вже сформовані екологічні знання та екологічне мислення. Вони вже набули певного досвіду екологічної діяльності. Виходячи з цього форми організації екологічного виховання старшокласників мають бути наукоємними, професійно орієнтованими, цікавими, практичними, пов'язаними з сучасною дійсністю.

Висновки до розділу 1

1. Теоретичний аналіз педагогічної та методичної літератури засвідчив, що поняття «екологічне виховання», не зважаючи на його широке використання, не має загально визнаного та чіткого трактування й потребує певного уточнення та узагальнення відповідно до сучасних тенденцій освіти для сталого розвитку. Типовим є спрямування його на формування екологічної грамотності, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної поведінки, екологічної відповідальності.

2. Під змістом екологічного виховання розуміють систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими створює підґрунтя для формування екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної поведінки. Від обґрунтованого добору змісту навчального матеріалу та від особистісної орієнтації педагогічних технологій залежить ефективність цього виду виховання.

3. В екологічному вихованні виділяють різноманітність напрямків, форм та видів. Доцільність будь-якої з форм екологічного виховання визначається дидактичною метою, змістом, методами навчальної діяльності та обсягами конкретної роботи учнів у довкіллі.

4. Результатом екологічного виховання є сформовані в особистості на високому рівні екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна культура, екологічна поведінка.

5. Не зважаючи на великий спектр форм та видів екологічного виховання слід враховувати, що в 11 класі в учнів на певному рівні вже сформовані екологічні знання та екологічне мислення. Вони вже набули певного досвіду екологічної діяльності. Виходячи з цього форми організації екологічного виховання старшокласників мають бути наукоємними, професійно орієнтованими, цікавими, практичними, пов'язаними з сучасною дійсністю.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ.

2.1. Роль та місце інноваційних технологій в екологічному вихованні в процесі навчання шкільного курсу «Біологія і екологія».

Формування розуміння сучасних екологічних проблем, виховання відповідальності за стан довкілля, оволодіння навичками етичної поведінки в природі є найактуальнішою з проблем екологічної освіти й виховання старшокласників.

Протягом кількох десятиріч у практиці екологічного виховання старших школярів накопичився чималий досвід проведення екологічних олімпіад, конкурсів, масових заходів екологічного змісту. Колись інноваційні вікторини, конкурси, екологічні тижні тепер уже вважаються традиційними формами екологічного виховання. Не підлягає сумніву, що для кожного покоління необхідна трансформація підходів до всіх видів виховання, зокрема й до екологічного.

Під інноваційною виховною технологією в сучасній педагогічній науці розуміють систему теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня вихованості особистості як суб'єкта відповідних цінностей [4].

Першооснови екологічного виховання особистості закладаються в родині, яка покликана прищепити дітям систему екологічних цінностей, норм поведінки у природному середовищі. Подальше екологічне виховання здійснюється в закладах дошкільної освіти та в школі. В закладах загальної середньої освіти, зокрема в початковій та базовій школі, екологічне виховання здійснюється відповідно до положень Концепції екологічної освіти України.

Його мета – формування особистості з новим, екоцентричним типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури [18]. Форми та методи екологічного виховання в базовій школі спрямовані на розв’язання наступних завдань: сформувати систему знань, поглядів і переконань учнів, які забезпечуватимуть громадську відповідальність за стан навколишнього середовища, як основу існування держави, готовність його поліпшувати шляхом прийняття необхідних екологічно грамотних рішень на основі нового стилю мислення і життя у злагоді з природою [18].

Тому, обираючи напрями та методичні підходи до здійснення екологічного виховання учнів профільної школи, необхідно враховувати рівень вже сформованих в них знань, умінь та компетентностей у сфері екологічної діяльності. Не можна не враховувати і те, що сучасні старшокласники навчаються і виховуються в особливих умовах. Це небезпека воєнних дій, перехід на дистанційну та змішану форми освіти, зміна моральних пріоритетів, психологічне навантаження, обмеження можливостей у спілкуванні з однолітками та природою.

Наше воєнне сьогодення ще раз переконує нас у тому, що забруднення орних земель, ґрунту, пасовиськ, водойм, лісів, атмосферного повітря, винищення частини тваринного та рослинного світу, зокрема заповідників, злочинна експлуатація атомних станцій, небезпека масових епідемій унаслідок відсутньої належної утилізації трупів, не відстежені до кінця наслідки використання забороненої і незабороненої зброї, залишки військової техніки, мінна небезпека, вибухонебезпечні предмети, які у великій кількості залишені окупантами, створюють серйозні виклики й вимагають невідкладних рішень. Зрозуміло, що більшість цих проблем можна вирішити тільки після повної деокупації та перемоги, але готовими до цього слід бути вже сьогодні [48].

Все вищезазначене вимагає перегляду методичних підходів до здійснення всіх видів виховання і екологічного, зокрема.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної та методичної

літератури ми можемо виокремити основні методичні підходи до екологічного виховання старшокласників.

1. Інтеграція екологічних знань.

Більшість випускників старшої школи вже на початку навчання в 11 класі визначились з вибором професії. Часто учні, які обирають технічний, або гуманітарний напрям подальшої освіти вважають, що екологічні знання та вміння їм не потрібні. Але ж з природою так чи інше контактують всі. В процесі виховної роботи варто показати важливість екологічних знань, природоохоронних навичок для фахівця будь якої професії. Цього можна досягти на уроках-лекціях за участю фахівців різних галузей екології, медицини, охорони природи, інтегрованих уроках, бінарних уроках.

2. Практична спрямованість.

Зазначений методичний підхід реалізується через проведення екскурсій, польових досліджень, розробку екологічних проєктів практичного та дослідницького спрямування, спостереження. Саме метод спостережень, суттєво впливає на формування більшості мотивів екологічної діяльності.

3. Розвиток екологічного мислення й екологічної свідомості.

Реалізується в процесі організації та проведення диспутів, дискусії та дебатів з метою обговорення екологічних проблем та їх можливих рішень. Проєктна діяльність із метою розробки та реалізації інформаційних та інформаційно-комунікативних екологічних проєктів. Інноваційними підходами є еколого-психологічний тренінг, вправи та елементи тренінгу які формують співпереживання й самоусвідомлення причетності до природи та актуалізують готовність до розв'язання екологічних проблем.

4. Волонтерська діяльність.

Реалізується завдяки участі в екологічних акціях, заходах з озеленення та прибирання територій.

Однак, фахівці в галузі екологічної освіти і виховання наполягають на використанні комплексних методів. Ці методи групують за метою їх застосування на методи організації екологічно орієнтованої діяльності і

формування досвіду екологічно доцільної поведінки; методи регулювання, коригування та стимулювання екологічно доцільної поведінки та діяльності; методи самоаналізу і самовиховання [3]. Ми вважаємо комплексний підхід доцільним, але в сучасних умовах застосування цілого комплексу методів є неможливим з огляду на особливості дистанційної форми навчання.

Аналіз досвіду вчителів за опублікованими ними матеріалами на сайтах «Всеосвіта», «На урок», дозволив виокремити форми та методи екологічного виховання в умовах дистанційного навчання, що можна віднести до інноваційних. До таких належать: написання есе, екологічної казки, сценарію відеоролика, виконання індивідуального дослідницького, творчого проєкту, відображення художніх образів природи в малюнках, графіці, скульптурі, аплікації, розробка проєктів фітодизайну; самостійний пошук додаткової інформації, її осмислення і використання в практичних цілях; вправи творчого характеру, здійснення спостережень в природі.

У підсумку слід зазначити, що кожний педагог сам обирає форми та методи екологічного виховання, виходячи з вікових особливостей школярів, форми організації навчання, можливостей навчального закладу та поставленої мети. Обрані методи та форми виховання мають сприяти соціалізації особистості, формувати системи цінностей, навичок, орієнтованих на життєво-практичну діяльність. Заходи, що організовуються педагогом та учнями повинні дати змогу учням відчувати причетність до екологічних справ, розумно задовольняти власні потреби, не зашкоджуючи довкіллю, розвивати бажання власноруч допомагати природі, користуватися практичними порадами по її збереженню, допомагати у професійному визначенні.

2.2. Методика організації екологічного виховання на уроках біології і екології, в позаурочній та позакласній роботі.

Навчальний матеріал шкільного курсу «Біологія і екологія» має значний потенціал для здійснення екологічного виховання. Виховні завдання курсу відображені в пояснювальній записці до програми: «...розвиток

особистої відповідальності за стан довкілля, формування ціннісних орієнтацій на збереження природи, розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи» програма.

Екологічне виховання має бути системним, безперервним процесом і здійснюватись на уроках, в позаурочній та позакласній роботі. Розглянемо цей процес на конкретному прикладі в процесі вивчення тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування». Однією з умов успішного здійснення виховання є планування роботи. Тому ми визначили конкретні форми та методи екологічного виховання на уроках в 11 класі, в позаурочній та позакласній роботі. Планування виховної роботи здійснювалось з урахуванням змішаної форми навчання. План наведений у таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1.

Форми та методи екологічного виховання під час вивчення тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування».

Тема уроку	Вид уроку, методи, методичні прийоми екологічного виховання.	Форми та методи позаурочної роботи	Форми та методи позакласної роботи.
Сучасні екологічні проблеми у світі та в Україні.	Урок інтернет-конференція	Підготовка доповідей, створення презентацій, написання есе, статті про конференцію, створення відеозвіту.	Презентація і захист екологічних проектів "Місто майбутнього".
Види забруднення,	Інтегровани	Розробка	Екскурсія до

їхні наслідки для природних і штучних екосистем та людини. Поняття про якість довкілля. Критерії забруднення довкілля.	й урок	проектів, вправи з аналізу екологічних ситуацій	пам'ятки садово паркової архітектури. Підготовка віртуальної екскурсії
Антропоічний вплив на атмосферу Наслідки забруднення атмосферного повітря та його охорона.	Бінарний урок	Аналіз інформації про вплив воєнних дій на стан атмосферного повітря	Лекція фахівця
Антропоічний вплив на гідросферу. Причини порушення якості природних вод, дефіцит водних ресурсів, принципи оцінки екологічного стану водойм. Охорона водойм	Урок-диспут, екопсихологічний тренінг	КТС «Дощ, водойми та вода, яку ми п'ємо: критерії якості».	Віртуальна екскурсія до музею води
Основні джерела антропоічного забруднення ґрунтів, їхні наслідки. Необхідність охорони ґрунтів біосфери.	Урок-лекція за участю фахівців НУБІП	Підготовка доповідей, презентацій, тез	Віртуальна екскурсія до Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах
Антропоічний вплив на біорізноманіття. Проблеми	Відеоурок, дискус-майданчик	Створення відеороликів, проведення соціоекологіч	Віртуальна екскурсія Національний музей

акліматизації та реакліматизації видів. Збереження біорізноманіття як необхідна умова стабільності		ного дослідження	«Чорнобиль", Чорнобильський радіаційно- екологічний біосферний заповідник
Екологічна політика в Україні: природоохоронне законодавство України, міждержавні угоди	Урок з елементами ділової гри	Виконання проєктів «Розвиток екології в Україні», «Видатні вчені-екологи України» Аналіз правових актів.	Відвідання Національного еколого-натуралістичного центру учнівський молоді (НЕНЦ)
Червона книга та чорні списки видів тварин. Зелена книга України.	Урок-подорож	Практична робота Оцінка екологічного стану свого регіону.	Участь в екологічній акції «Зелена толока»
Концепція сталого розвитку та її значення. Природокористування в контексті сталого розвитку. Поняття про екологічне мислення. Необхідність міжнародної взаємодії у справі охорони довкілля.	Урок інтернет-конференція	Проект Ознайомлення з природоохоронними документами Ознайомлення з Концепцією сталого розвитку	Конкурс наукових та творчих робіт екологічного напрямку «Відродження»

Коротко схарактеризуємо запропоновані форми та методи екологічного виховання.

Метою проведення *уроків інтернет-конференцій* є ознайомлення учнів з специфікою організації та проведення наукових конференцій, формування в

них навичок презентувати результати досліджень, обговорювати доповіді однокласників, готувати тези. В методиці уроку зазначеного виду виділяють три етапи: підготовчий, основний, заключний. Підготовка до уроку-конференції починається за два тижні до його проведення. На підготовчому етапі з учнів класу створюється організаційна група, яка розробляє оголошення (інформаційний лист) про проведення конференції, де вказує тему конференції, час та форму проведення, напрями роботи, вимоги до написання та оформлення тез. Так конференція «Сучасні екологічні проблеми у світі та в Україні» проводилась з метою визначення ступеня обізнаності учнів у екологічних проблемах та їх ставлення до них, формування в них навичок наукової комунікації, вміння презентувати та критично оцінювати доповіді інших учнів, екологічної свідомості.

Для проведення конференції були визначені наступні напрями:

1. Об'єкт та завдання науки про стан довкілля.
2. Спільні ознаки, причини та групи глобальних екологічних проблем
3. Сучасна екологічна ситуація в Україні
4. Екоцид. Екотероризм. Екологічна війна.

Також учням був наданий інструктаж що до написання тез, в класрумі розміщений приклад учнівських тез.

Тези (від *thesis* – положення, твердження) – це жанр наукового стилю, що містить коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення. Тези можна розглядати як складник наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці. Тези доповіді – це опубліковані до наукової конференції (семінару, круглого столу, з'їзду, симпозіуму) матеріали, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді.

Обсяг тез – 1–2 сторінки друкованого тексту через 1–1,5 інтервали

Алгоритм написання тез можна подати так:

- Теза (тема)
- обґрунтування (актуальність теми, обґрунтування проблеми);
- доказ (аналіз наукових досліджень, праць, які засвідчують актуальність);

- мета написання тез (може не зазначатися, оскільки вона ґрунтується на актуальності);
- аргументи (основна частина, виклад матеріалу);
- результат (короткі висновки)– перспектива (питання, проблеми, що потребують подальшого розгляду, дослідження)
- література до тез (не обов'язково, але якщо Ви покликаєтеся на думки науковців, літературні джерела потрібно зазначити в кінці тез).

Протягом першого тижня підготовки учні визначилися з тематикою доповідей та тез і повідомили теми виступів організаторам, які уклали програму конференції та оприлюднили її. Протягом другого підготовчого тижня учні могли звернутись за консультацією до вчителя та підготуватись до виступу і публікації тез.

Основним етапом було проведення конференції. Вчитель почав її вступним словом, оголосив тему, регламент доповідей та їх обговорення, порядок виступів учасників. Протягом уроку відбувалося заслуховування та обговорення доповідей. В кінці уроку підводячи підсумок, учні визначили кращих доповідачів, висловили свої побажання стосовно вдосконалення проведення уроків такого виду.

Заключний етап являв собою підготовку збірника тез конференції в електронному вигляді.

Інтегрований урок – вид уроку, в якому навколо однієї здійснюється синтез кількох навчальних дисциплін з метою забезпечення цілісності знань і вмінь. В першу чергу – це організація процесу пізнання, за якою учні можуть використовувати знання та вміння, отримані в школі, в реальних життєвих ситуаціях.

Так на уроці «Види забруднення, їхні наслідки для природних і штучних екосистем та людини. Поняття про якість довкілля. Критерії забруднення довкілля» ми поєднали знання учнів з фізики, хімії, географії та біології з метою формування поняття про багатогранність проблем забруднення, можливі шляхи їх подолання та значення роботи в цьому

напряму фахівців різних спеціальностей.

Бінарний урок – різновид інтегрованого уроку, що органічно поєднує вивчення двох предметів. Це вид нестандартного уроку спрямований на реалізацію міжпредметних зв'язків, це творчість двох педагогів, що переростає у творчий процес у учнів [17, с. 81]. Однак, якщо інтегрований урок може проводити лише один учитель, використовуючи тісні міжпредметні зв'язки, то бінарний урок – це заняття, яке одночасно проводять два вчителі. Такий вид діяльності викликає високу мотивацію, спонукає до самостійного пошуку і захоплює учнів. Мета бінарних уроків полягає у:

- формуванні в учнів цілісного світогляду про навколишній світ, активізації їхньої пізнавальної діяльності;
- підвищенні якості засвоєння навчального матеріалу;
- створенні творчої атмосфери в колективі учнів;
- виявленні здібностей учнів та їх особливостей;
- формуванні навичок самостійної роботи учнів із додатковою довідковою літературою, таблицями, опорними схемами, інтернет-ресурсами тощо;
- підвищенні інтересу учнів до процесу навчання [17].

Так бінарний урок «Антропічний вплив на атмосферу Наслідки забруднення атмосферного повітря та його охорона» дозволив поєднати географію та біологію і екологію з метою формування поняття про єдність всіх компонентів біосфери, впливу кліматичних умов на поширення забруднення, раціональне природокористування, виховання елементів екологічної культури.

Екологічне виховання логічно включає в себе розвиток критичного мислення. Воно є основою для формування екологічного мислення. Розвиток критичного мислення досягається застосуванням різних методичних стратегій, які використовуються на окремих етапах уроку.

Диспут - словесний метод проблемного викладення матеріалу в основі якого лежить формулювання і розв'язання протиріччя.

На початку диспуту чітко визначається проблема. В ході диспуту висловлюються різні думки і обговорюються різні погляди на проблему. В кінці диспуту формулюється загальний висновок. Використання диспуту, як переважаючого методу на уроці дозволяє сформувати в учнів вміння аналізувати екологічні поняття, обстоювати власну позицію та переконувати в своїй правоті інших, формувати стійкі оціночні судження на основі інформації, одержаної у ході диспуту. Так одним з етапів уроку «Антропічний вплив на гідросферу» є диспут «Чи можливе швидке відновлення?» на якому розв'язувалися питання про наслідки впливу воєнних дій на водні об'єкти України, можливість та доцільність відновлення водосховищ, заповідних узбережь морів, озер та річок.

Дискусія - словесний метод проблемного викладення матеріалу, який не вимагає загального висновку. Дискусія застосовується з метою ознайомлення з різними точками зору на проблему. Оскільки кожний урок з тематичного розділу містив значну кількість нового матеріалу, ми вирішили впровадити прийом дискус-майданчику. Він передбачав обговорення гострих, дискусійних питань в межах одного з етапів уроку. Наприклад: «Чи можна юридично завадити забрудненню водойм? Не втручайся – не будеш мати проблем? Матеріальна вигода чи збереження ландшафту?».

Також елементом уроку з метою здійснення екологічного виховання став еколого-психологічний тренінг. Еколого-психологічний тренінг - комплексна форма екологічної освіти і виховання, заснована на методології соціально-психологічного тренінгу, яка спрямована на корекцію екологічної свідомості особистості. Найважливіша особливість еко-психологічного тренінгу в тому, що процес відбувається в груповій спільній діяльності. Еко-психологічний тренінг спрямований на вирішення наступних завдань:

- 1) корекція, формування і розвиток екологічних установок особистості, в першу чергу, подолання антропоцентричного прагматичного ставлення до природних об'єктів;

- 2) корекція цілей взаємодії особистості з природними об'єктами;

- 3) формування вмінь і навичок взаємодії з природними об'єктами;
- 4) розвиток перцептивних можливостей суб'єкта при його контактах з природними об'єктами [25].

Ми застосували вправи «Розумна поведінка» та «Найрозумніший, або Я ніколи не...».

Вправа «Розумна поведінка». Навколишнє середовище потребує не тільки нашого співчуття, а й допомоги. Один зі способів надання такої допомоги – обмеження своїх потреб, насамперед таких, задоволення яких потребує розвитку особливо шкідливих для екології видів виробництва. Так що необхідні не тільки заклики, а й конкретні дії, які полегшать екологічне навантаження. Тому зараз ви складете список тих потреб, від яких ви могли б відмовитися. Подумайте, від чого ви змогли б відмовитися досить безболісно, і складіть свій перелік. У вас 3 хвилини на індивідуальну роботу по складанню списку за принципом «Я готовий відмовитися від...». Потім ви об'єднаєтеся в пари і, обговорюючи ваші індивідуальні списки, складете загальний перелік розумної поведінки приблизно з 5–7 пунктів. При складанні загального переліку обов'язково продумайте ваші аргументи, включаючи ті переваги, які дає ваша пропозиція природі. Будьте готові все це пояснити іншим членам групи. На наступному етапі ми обговоримо ваші пропозиції в загальному колі.

Вправа «Найрозумніший, або Я ніколи не...». Давайте наповнимо конкретним змістом наступне твердження: «Я ніколи не шкодив природі». У чому виявляється ваше свідоме ставлення до природи? Одразу домовимось, що потрібно конкретно вказати свої звички і дії» [16].

Урок-лекція - урок, на якому переважає монологічний виклад матеріалу вчителем, але лекція набуває нового змісту та більш зацікавлює, якщо її проводить фахівець певної галузі.

Урок-лекція проводиться під час вивчення маловідомого учням матеріалу. Урок-лекція може бути уроком формування нових знань, уроком, який розкриває зміст окремих понять теми і узагальнюючим уроком. В ході лекції учні повинні скласти конспект або вони можуть користуватись опорним

конспектом в робочих зошитах. В процесі проведення лекції можна виділити такі етапи:

I. Аналітичний – на якому аналізуються основні терміни, поняття і закономірності.

II. Орієнтаційний – перевіряється рівень сприймання матеріалу учнями. Як правило цей етап проводиться методом бесіди.

III. Композиційний – складаються опорні схеми, конспекти, таблиці.

IV. Рефлексійний – формулювання визначень і понять приводиться у систему.

На рефлексійному етапі відбувається уточнення термінів і понять. Лекція завершується загальним висновком, який записується в зошит учнями і визначається домашнє завдання .

Ефективному екологічному вихованню сприяють *екологічні ігри*. Вони можуть бути імітаційними, рольовими, діловими. Прикладом однієї з таких ігор є рольова гра «Пароплав». Для проведення гри учні об'єднуються у три команди «рятівників». Пароплав рухається Дніпром і рятівники спостерігають появу штучних островів з сміття, браконьєрський вилов риби, забудову берегів річки. Завдання рятівникам – визначити реальні шляхи подолання проблем. Після п'ятихвилинного обговорення кожна команда презентує свої варіанти розв'язання екологічних проблем, пояснює їх наслідки для покращення здоров'я місцевого населення [16].

У позаурочній роботі з екологічного виховання з огляду на дистанційне навчання доцільним є застосування *методу проєктів*. Навчальне проєктування орієнтоване, перш за все, на самостійну діяльність учнів: індивідуальну, групову або колективну, яку учні виконують упродовж певного часу. Виховну функцію виконують інформаційні проєкти, метою виконання яких є збір та аналіз інформації про вітчизняних вчених-екологів, розвиток екології та охорони природи в Україні. Творчі проєкти передбачають створення творчого продукту – відеоролика, віртуальної екскурсії, презентацій. Практико-орієнтовані проєкти спрямовані на виконання

конкретних природоохоронних дій – організації та проведення екологічних акцій, пропаганди екологічних знань. Дослідницькі проєкти вимагають застосування методів наукового дослідження з метою виявлення джерел забруднення довкілля, визначення видового складу живих організмів в певних біотопах.

В позаурочній роботі також цікавим є прийом застосування *вправ з аналізу екологічних ситуацій*. Наприклад: «У регіоні є металургійне підприємство, великі автомобільні магістралі, АЗС, аеропорт, залізниця, теплова електростанція, полігони побутових відходів. Зазначте потенційні види забруднення довкілля та можливий негативний вплив на здоров'я людини.»

Позакласна робота з екологічного виховання у сучасних умовах дещо обмежена і проводиться з огляду на безпекову ситуацію, але не припиняється. Екологічні акції та екскурсії – дієві форми екологічного виховання. Такі заходи формують активну життєву позицію особистості. Продуктивні форми екологічного виховання старшокласників передбачають: залучення учнів та їхніх родин до природоохоронних акцій; співпрацю з громадськими освітянськими й екологічними організаціями; залучення учнів до волонтерської роботи в мікрорайоні; організацію екскурсій, екостежин, квестів. Якщо ж немає можливості провести реальну екскурсію, пропонуємо учням віртуальну. Наприклад, Віртуальна екскурсія до Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах. Цікавим є застосування методу екологічних творчих справ. Застосування методу КТС є спільним пошуком учнями оптимальних шляхів для вирішення проблем щодо поліпшення стану довкілля. Фактично це метод групових екологічних проєктів різних типів, об'єднаних однією темою. Метод КТС передбачає залучення до колективу батьків, вчителів, фахівців певних галузей.

Отже, головні результати екологічного виховання старшокласників це

- формування вміння осмислювати екологічні явища та взаємозв'язки, висловлювати власні незалежні судження про стан природи, розумно й

- адекватно взаємодіяти з нею;
- недопущення власних порушень правил поведінки в природному середовищі;
 - посилення з власної ініціативи участі в екологічній діяльності на всіх рівнях;
 - розвиток екологічного мислення, екологічної культури;
 - формування екологічної свідомості екоцентричного типу.

Висновки до розділу 2.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури ми можемо виокремити основні методичні підходи до екологічного виховання старшокласників.

1. Інтеграція екологічних знань.

В процесі виховної роботи варто показати важливість екологічних знань, природоохоронних навичок для фахівця будь якої професії. Цього можна досягти на уроках-лекціях за участю фахівців різних галузей екології, медицини, охорони природи, інтегрованих уроках, бінарних уроках.

2. Практична спрямованість.

Зазначений методичний підхід реалізується через проведення екскурсій, польових досліджень, розробку екологічних проєктів практичного та дослідницького спрямування, спостереження.

3. Розвиток екологічного мислення й екологічної свідомості.

Реалізується в процесі організації та проведення диспутів, дискусії та дебатів з метою обговорення екологічних проблем та їх можливих рішень. Проєктна діяльність із метою розробки та реалізації інформаційних та інформаційно-комунікативних екологічних проєктів. Інноваційними підходами є еколого-психологічний тренінг, вправи та елементи тренінгу які формують співпереживання й самоусвідомлення причетності до природи та актуалізують готовність до розв'язання екологічних проблем.

4. Волонтерська діяльність. Реалізується завдяки участі в екологічних акціях, заходах з озеленення та прибирання територій.

Аналіз досвіду вчителів за опублікованими ними матеріалами на сайтах «Всеосвіта», «На урок», дозволив виокремити форми та методи екологічного виховання в умовах дистанційного навчання, що можна віднести до інноваційних. До таких належать: написання есе, екологічної казки, сценарію відеоролика, виконання індивідуального дослідницького, творчого проєкту, відображення художніх образів природи в малюнках, графіці, скульптурі, аплікації, розробка проєктів фітодизайну; самостійний

пошук додаткової інформації, її осмислення і використання в практичних цілях; вправи творчого характеру, здійснення спостережень в природі.

РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ КУРСУ «БІОЛОГІЯ І ЕКОЛОГІЯ».

3.1. Стан проблеми екологічного виховання старшокласників в сучасній школі.

Проблема дослідження екологічного виховання старшокласників є особливо актуальною у зв'язку з оновленням Державних освітніх стандартів та реалізацією Концепції Нової української школи.

Слід також зазначити, що екологічне виховання в умовах війни потребує суттєвої трансформації й набуває з кожним днем все більшої актуальності. Природоохоронні організації, науковці, екологи вивчають наслідки російського вторгнення для довкілля. Наразі актуальним є донесення інформації до населення щодо можливих небезпек для людини під час виникнення екологічних загроз. Важливим є формування екологічного світогляду серед молоді на основі Концепції сталого розвитку для дієвого та ефективного використання природних ресурсів та екосистем в умовах післявоєнної відбудови України.

Щоб вдосконалити процес екологічного виховання на уроках з біології і екології в 11 класі, необхідно детально вивчити стан проблеми. У своєму дослідженні ми спирались на твердження, що показником екологічного виховання, результатом якого є сформована екологічна культура, екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна поведінка є *екологічна вихованість*. Екологічна вихованість старшокласника характеризується як системна властивість його особистості, що об'єднує мотивацію взаємодії з природою, прагнення і здатність активно діяти на користь природі, ставлення до природи й забезпечує як самоцінне ставлення до світу природи, так і практичну готовність до природоохоронних дій у повсякденному житті та майбутній професійній діяльності. Логіка дослідження вимагає визначення реального стану екологічної вихованості старшокласників Тому в процесі

констатувального етапу педагогічного експерименту ми передбачили вирішення таких завдань:

- встановити характер ставлення старшокласників до природного довкілля та його збереження;
- дослідити сформованість екологічної вихованості старшокласників, готовності до природоохоронних дій;
- визначити вихідний рівень екологічної вихованості старшокласників у процесі вивчення курсу «Біологія і екологія».

Наше дослідження проводилось у березні-квітні 2024 року в 11-А та 11-Б класах ліцею №30 «Еконад» Дніпровського району м. Києва. «Еконад» розшифровується як економічна та екологічна надія. 10-11 класи ліцею профільні. Зазначені одинадцять класи гуманітарного профілю з поглибленим вивченням української мови. Вивчення біології і екології в цих класах відбувається на рівні стандарту (2 год. на тиждень). У ліцеї на високому рівні здійснюється виховна робота, пріоритетними напрямками є громадянське та національно-патріотичне виховання.

Діагностувальним інструментарієм вияву показників вихованості ми обрали такі методики:

- анкетування (визначення характеру ставлення старшокласників до природного довкілля та його збереження);
- вербальна асоціативна методика С. Дерябо, А. Ясвіна «ЕЗОП»;
- методика «Альтернатива» (діагностика типу мотивації взаємодії з природними об'єктами).

Анкета для визначення характеру ставлення старшокласників до природного довкілля та його збереження складалась з 12 питань. (Додаток А)

Результати відповідей учнів на питання анкети наведені у таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1.

**Аналіз результатів анкетування учнів 11-А та 11-Б класу
(констатувальний експеримент)**

№	Питання	Відповіді 11-А (29 учнів)	Відповіді 11-Б (28 учнів)
1.	Чи цікавитеся ви екологією? Так Ні	57,8% 42,2%	56% 44%
2.	Оцініть стан довкілля в вашій місцевості: задовільний незадовільний	21,8% 78,2%	26,5% 73,5%
3.	Які, на вашу думку, причини ситуації, що склалася? Байдуже ставлення Низький рівень культури	81,6% 19,4%	80,5% 19,5%
4.	Чи використовуєте ви на практиці знання з екології? Так Інколи Ні	30,6% 47,6% 21,8%	28% 49% 23%
5.	Чи берете участь у природоохоронних акціях? Так Інколи Ні	19,4% 57,8% 22,8%	17,5% 56% 26,5%
6.	Чи має людина брати участь у збереженні природи? Так Ні	100%	100%
7.	Чи дотримуєтесь ви правил поведінки у природі? Так, завжди Інколи Ні	78,2% 21,8%	77% 23%

8.	Ваші однолітки дотримуються правил поведінки в природі? Так, завжди Інколи Ні	30,6% 69,4%	28% 72%
9.	Чи маєте ви власні уявлення про відтворення природи у повоєнний час? Так Ні	46,6% 53,4%	47,5% 52,5%
10.	Запропонуйте один з шляхів залучення підлітків до природоохоронної діяльності.	Вільна відповідь	Вільна відповідь
11.	Чи цікавитесь ви книгами екологічного змісту? Так Інколи Ні	78,2% 21,8%	80,5% 19,5%
12.	Чому ви надаєте перевагу: роботі в природі, чи за комп'ютером?	53,4% 46,6%	56% 44%

У ході констатувального експерименту були отримані дані, які засвідчують, що в 11-А та 11-Б класах більше половини учнів (57,8% та 56%) цікавляться екологією. 21,8% учнів 11-А класу та 26,5% охарактеризували стан оточуючого середовища свого міста як задовільний, 78,2% (11-А) та 73,5% (11-Б) висловили протилежну думку. 81,6% учнів 11-А класу та 80,5% учнів 11-Б класу причину ситуації, яка склалася вбачають у байдужому ставленні до природи, менша частина – у низькому рівні культури. Такі відповіді, мабуть, спричинені тим, що учні бачать певне «переключення» уваги людей на проблеми, спричинені війною. Третина учнів в обох класах зазначила, що використовує на практиці знання з екології, близько 48% учнів обох класів застосовують знання інколи, і трохи більше 20% учнів зазначили,, що не застосовують екологічні знання на практиці. На запитання: «Чи берете участь у природоохоронних заходах?» 19,4 % учнів 11-А класу та 19,5% 11-Б

дали відповідь «так», 57,8% та 56% - «інколи» і 22,8% та 26,5% - відповідь «ні».

100 % респондентів в обох класах вважають, що роль людини у збереженні довкілля велика. Відповідь «так» на запитання: «Чи дотримуєтесь Ви правил поведінки в природі?» ми отримали від 78,2% учнів 11-А класу і 76% учнів 11-Б, 21,8 % та 23 % – «інколи», 0 % - «ніколи». Третина опитаних заявили про те, що їхні однолітки дотримуються правил поведінки в природі, близько 60% зазначили, що однолітки інколи дотримуються правил. Результати анкети свідчать про те, що більше 50 % старшокласників замислювалися над шляхами розв'язання екологічних проблем у повоєнний час, але інші майже 50% не замислювалися над цим питанням. Серед шляхів залучення підлітків до природоохоронної діяльності учні назвали включення їх до природоохоронних акцій, сортування сміття, прибирання та озеленення територій, боротьбу з забудовами парків та лісопарків, інформування населення про екологічні проблеми. 78,2 % та 80,5% учнів зауважили, що їх цікавлять книги, телепередачі, фільми про природу, решта зазначили, що інколи. На запитання: «Чому Ви віддаєте перевагу: роботі за комп'ютером чи на природі?» - відповіді в обох класах розділилися приблизно 50 на 50 . Результати опитування показують, що класи приблизно однакові за показниками, учні проявляють інтерес до екології, прагнуть до вирішення екологічних проблем, готові до природоохоронної діяльності. Отримані дані свідчать про певний рівень здійснення екологічного виховання у ліцеї.

У процесі дослідження екологічної вихованості діагностувався тип домінуючої настанови старшокласників (мотиваційно-ціннісний критерій) щодо природи за вербальною асоціативною методикою «ЕЗОП» С. Дерябо, В. Ясвіна [9]. Методика «ЕЗОП» розшифровується авторами як назва за першими літерами робочих назв типів настанов, які лежать в її основі, – «емоції», «знання», «охорона», «прагматизм» і складається з 12 позицій. При цьому кожна позиція містить головне слово і п'ять асоціативних, котрі відібрані як найбільш характерні, але не викликають прямої асоціації, що виникає у людей

із чітко вираженим домінуванням відповідної настанови (4 слова відповідають 4 настановам, а 5-те – таке, що ніби відволікає увагу). Таким чином, використання цієї методики дозволило нам у процесі експериментальної роботи на констатувальному етапі умовно виділити чотири типи настанов особистості щодо природи, а саме: особистість сприймає природу як об’єкт краси («естетична настанова»), як об’єкт дослідження, отримання знань («когнітивна настанова»), як об’єкт охорони («етична настанова») і як об’єкт користі («прагматична настанова»)

Порівняти показники домінуючого типу установки окремо контрольної та експериментальної групи можливо за допомогою таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2.

Результати констатувального експерименту визначення домінуючого типу установок за методикою ЕЗОП

Типи установок	11 А 29 учнів	11 Б 28 учнів
	% учнів	% учнів
Естетична	34,5	34,4
Когнітивна	31	28,6
Етична	24,1	25
Прагматична	10,4	12

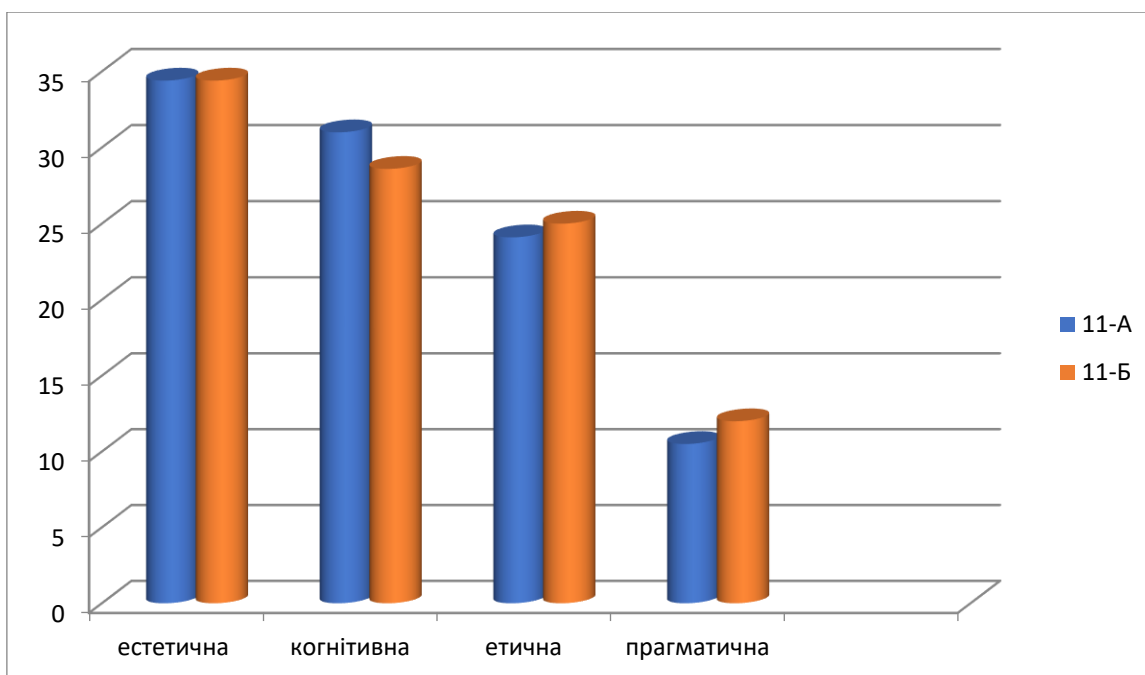

Рис. 3.1.1. Типи установок особистості щодо природи (методика «ЕЗОП») за результатами констатувального експерименту

Методика «Альтернатива» спрямована на діагностику типу мотивації взаємодії з природними об'єктами. Вона складається з таких шкал: – естетична – природа як об'єкт краси; – когнітивна – природа як об'єкт вивчення; – прагматична – природа як об'єкт використання; – практична – природа як об'єкт охорони [9]. Що стосується провідного типу мотивації, то когнітивний займає провідну позицію в обох класах. Детально проаналізувати наявну інформацію можна за допомогою таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2.

Результати констатувального експерименту по визначенню провідного типу мотивації за методикою «Альтернатива»

Провідний тип мотивації	11-А	11-Б
	% учнів	% учнів
Когнітивний	34,5	32,1
Естетичний	31	32,1
Прагматичний	13,8	17,8
Практичний	20,7	18

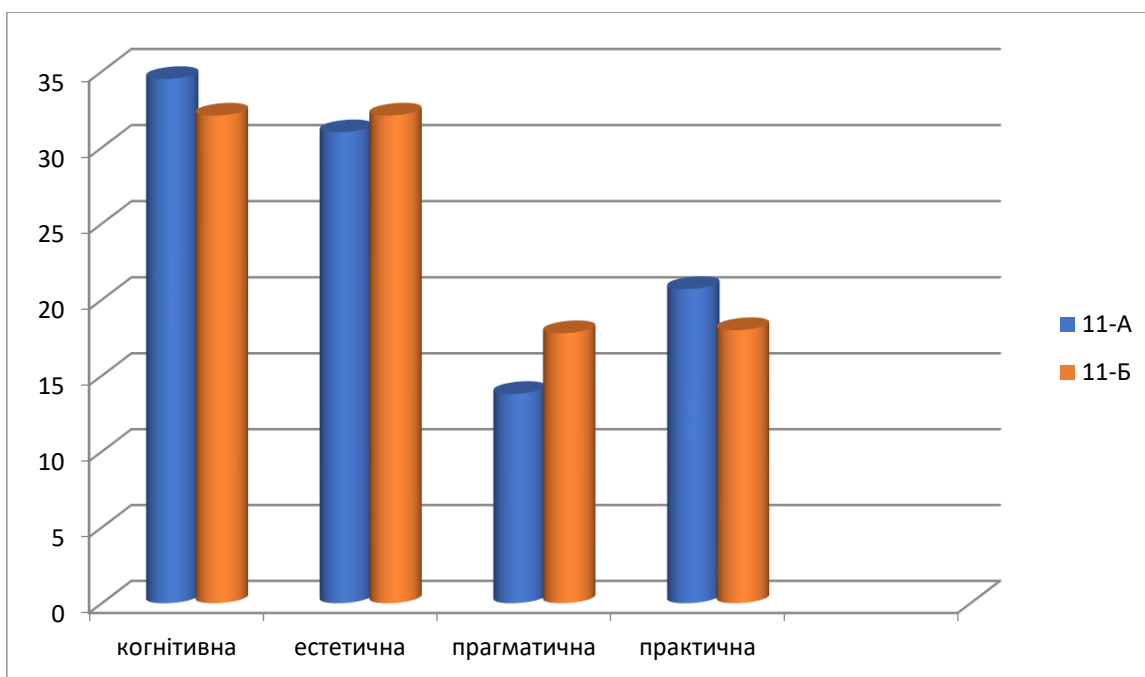

Рис. 3.1.2. Провідний тип мотивації (методика «Альтернатива») за результатами констатувального експерименту.

Для визначення рівня сформованості екологічної вихованості ми розробили умовну шкалу, яка дозволяє оцінити міру прояву ознаки.

Кожній ознаці відповідав певний бал. Так, 10 балів ставилося у випадку, коли ознака чітко виявляється; 5 балів – у разі середнього рівня прояву, якщо має епізодичний характер; 0 балів – прояв ознаки низький або ж взагалі відсутній (Додаток Г).

Отже, межі високого рівня сформованості екологічної свідомості старшокласників становлять: 120 – 85 балів, середнього – від 80 до 40 балів, низького – 35 – 0

В основу пояснення критеріїв рівнів сформованості екологічної вихованості ми поклали ті ознаки, які й відображають зовнішні прояви переконань, потреб, мотивів, знань. Отже, нами було виділено наступні рівні досліджуваного феномену.

Високий

Особистість усвідомлює багатогранну цінність природи й потребу захищати її. Чітко виявляє прагнення до підвищення власної екологічної вихованості, активно організовує та бере участь у природоохоронних акціях.

Завжди дотримується правил поведінки в довкіллі. Володіє системою екологічних знань, інтелектуальних якостей. В особистості сформоване екологічне мислення. Сформована здатність всебічно аналізувати проблемні ситуації екологічного змісту, самостійно знаходити альтернативні варіанти рішень. Сформована здатність самостійно планувати і вирішувати різноманітні завдання природоохоронного змісту, вмотивований вияв екологічно активної поведінки у щоденному житті та майбутній професійній діяльності

Середній

Особистість епізодично виявляє прагнення до підвищення власної екологічної вихованості, зацікавленість природоохоронними заходами. Підтримує екологічну діяльність, яка організована іншими людьми. Вияв настанови взаємовідносин із об'єктами природи, здебільшого прагматичної й естетичної. Особистість володіє значущими для захисту довкілля знаннями, вміннями. Володіє основними операціями екологічного мислення. Має середній рівень екологічних знань. Проявляє непослідовність у правилах природокористування. Дотримується правил поведінки в довкіллі в присутності інших людей. Може самостійно вирішувати та визначати лише деякі конкретні завдання природоохоронного характеру; вносити раціональні пропозиції, але активно їх не реалізовувати.

Низький

Особистість виявляє переважно прагматичний підхід до природних об'єктів. У неї відсутні мотиви підвищення власної екологічної вихованості, зацікавленості природоохоронними засобами. Відсутні пізнавальні інтереси, екологічних знань, цілісного екологічного мислення, виявлення турботи у ставленні до природних об'єктів. Відсутні уміння розв'язувати змодельовані та реальні екологічні завдання проблемного характеру. Низький рівень прояву самостійності у визначенні та вирішенні завдань природоохоронного характеру

Для максимальної об'єктивності даних ми опираємося і на результати уже зазначених методик, щоб простежити динаміку змін комплексно. Так, як процес екологічного виховання є комплексним, площини якого зачіпають всі сфери особистості.

Здійснивши обробку зібраного матеріалу, нам вдалося встановити, що лідируючу позицію займає середній рівень екологічної свідомості. Він проявляється у майже половини респондентів. Решта розподілилися наступним чином: лише 18%-21% мають високий рівень екологічної вихованості і 31%-36% – низький (рис 3.1.3.).

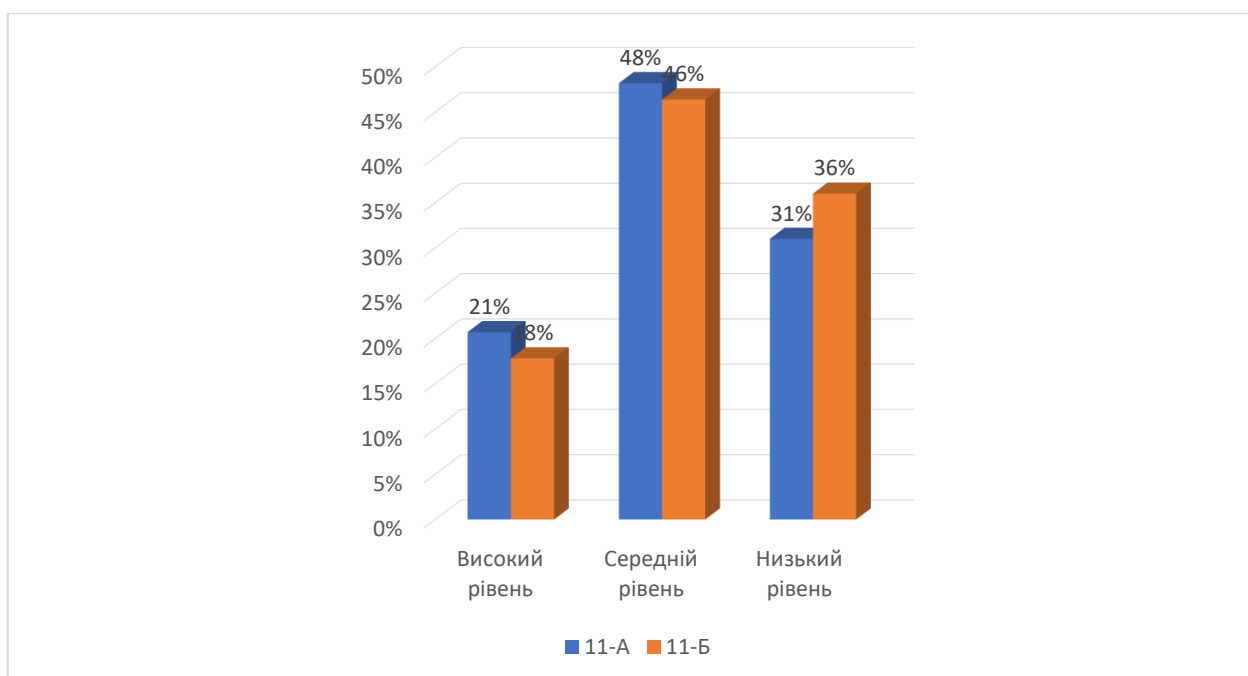

Рис. 3.1.3. Рівні екологічної вихованості (за результатами констатувального експерименту)

Ми вважаємо, що для учнів 11 класу, які закінчують навчання у школі і обирають професію частка тих, що проявляє високий рівень екологічної вихованості замала. Частка учнів, які мають низький рівень перевищує частку учнів з високим. Учні, які мають середній рівень, опинившись у різних життєвих умовах можуть не проявити всі ознаки сформованих якостей. Тому виховний процес в галузі екологічного виховання потребує вдосконалення.

3.2. Результати застосування експериментальної методики організації екологічного виховання учнів 11 класу в процесі вивчення курсу «Біологія і екологія».

Аналіз результатів констатувального експерименту засвідчив, що 11-А та 11-Б класи в цілому подібні за досліджуваними показниками. Це доводять гістограми, побудовані за результатами проведених методик. Тому 11-А клас був обраний як експериментальний, а 11-Б клас – як контрольний.

У ході формувального експерименту, який тривав з 16. 02. 2024 р. по 20. 04. 2024 р., було проведено серію уроків з тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування» на яких використовувались вище зазначені форми, методи та прийоми екологічного виховання. Ми згрупували їх у три групи.

1. Активні форми та методи навчання: інтегровані уроки, бінарні уроки, диспут, дискус-майданчик, аналіз екологічних ситуацій, моделювання та прогнозування, метод проєктів, методи та прийоми ігрової діяльності, еколого-психологічний тренінг.

2. Використання ІКТ – створення та використання електронних додаткових навчальних ресурсів (презентації, історичний матеріал, біографічний матеріал), віртуальні екскурсії.

3. Позаурочна та позакласна робота – залучення школярів до екологічних ініціатив, екскурсії, відвідування музеїв та виставок.

Експериментальна методика ґрунтувалася на впровадженні традиційних і нетрадиційних індивідуальних та групових форм роботи, впровадженні завдань природоохоронного характеру, які стимулювали старшокласників до постійного поповнення знань про довкілля (ділові або сюжетно-рольові ігри, бесіди, диспути, вікторини, презентації тощо). Всі методичні підходи були спрямовані на розвиток творчого мислення старшокласників, формування в них уміння передбачати можливі наслідки перетворювальної діяльності людини; забезпечували розвиток дослідницьких вмінь. Ми також намагалися

сприяти розвитку екологічного мислення здобувачів освіти, застосовуючи проєктні технології, проблемний підхід. Залучали учнів до практичної діяльності з розв'язання проблем довкілля на місцевому рівні, до пропаганди екологічних знань (створення презентацій, віртуальних екскурсій та відеороликів). Проєктна діяльність старшокласників експериментального класу спрямовувалася на усвідомлення комплексного характеру сучасних екологічних проблем, можливості їх розв'язання. Диспути та дискусії, аналіз екологічних ситуацій стимулювали формування комунікативних умінь для осмислення інформації та прийняття рішення. Ми не могли обійти увагою подолання екологічних наслідків війни. Зміст завдань окремих проєктів потребував теоретичного аналізу екологічних загроз під час воєнних дій, моделювання зони розповсюдження рівня забруднення, складання плану дій щодо запобігання виникненню забруднення та відновлення територій постраждалих під час війни. В ході виконання позаурочної роботи учнів зацікавило дослідження природоохоронних об'єктів в межах Києва. Виконуючи це завдання вони з подивом дізналися, що на території міста функціонує один національний природний парк, один заказник, пам'ятки природи, три ботанічних сади, дендрологічний парк, зоопарк та близько десяти парків садово-паркового мистецтва загально державного значення. Також велике враження справили на учнів віртуальні та реальні екскурсії.

Ліцей «Еконад» співпрацює з низкою закладів вищої освіти, зокрема, з Національним університетом біоресурсів і природокористування України. Завдяки цьому нами було реалізовано проведення уроку-лекції фахівцем цього закладу.

Спостереження освітнього та виховного процесу показали, що запропоновані нами форми, методи та методичні прийоми були добре сприйняті старшокласниками, не викликали ускладнень при їх реалізації, навпаки стимулювали до активності, творчих проявів. У здобувачів освіти

з'явилися ідеї щодо проведення позакласних просвітницьких заходів, акцій природоохоронного змісту, ініційовані ними самими. Тобто, зацікавленість проблемою поширилася далеко за межі уроку, що й ставилося за мету.

Бесіди з вчителями також підтвердили помітне зростання зацікавленості учнів проблемами довкілля та нормами поведінки в природі, прогнозуванням відновлення природи після закінчення війни.

Результативність проведеної нами роботи перевірялась за допомогою методик, що були використані у ході констатувального експерименту.

Результати дослідження зведені у таблиці та проілюстровані гістограмами.

Таблиця 3.2.1.

Аналіз результатів анкетування учнів 11-А класу.

Запитання анкети	11-А клас			
	Формувальний експеримент		Констатувальний експеримент	
	А	Б	А	Б
1. Чи цікавитеся Ви екологічною ситуацією свого краю? А) так Б) ні	69 %	31 %	57,8 %	42,2 %
2. Охарактеризуйте стан оточуючого середовища вашої місцевості. А) незадовільний Б) задовільний	65,5 %	34,5 %	21,8 %	78,2 %
3. Які, на Вашу думку, причини екологічної ситуації, що склалася? А) байдуже ставлення Б) низький рівень культури	62%	38%	81,6%	18,4 %

Продовження табл. 3.2.1.

4. Чи використовуєте на практиці набуті знання з екології? А) так Б) інколи В) ні	А	Б	В	А	Б	В
	65,5%	22,8%	11,7%	30,6%	47,6%	21,8%
5. Чи берете участь у природоохоронних заходах? А) так Б) інколи В) ні	А	Б	В	А	Б	В
	72,4%	19,4%	8,2%	19,4%	57,8%	22,8%
6. Роль людини у збереження довкілля, на Вашу думку, важлива? А) так Б) ні	А		Б		А	
	100 %		0 %		100%	
7. Чи дотримуєтеся Ви правил поведінки в природі? А) так Б) інколи В) ніколи	А	Б	В	А	Б	В
	89,6%	10,4%	0%	78,2%	21,8%	0%
8. Ваші однолітки дотримуються цих правил? А) завжди Б) інколи В) ніколи	А	Б	В	А	Б	В
	72,4%	27,6%	0%	30,6%	69,4%	0%
9. Чи маєте ви власні уявлення про відтворення природи у повоєнний час? А) Так Б) Ні	А		Б		А	
	65,5 %		34,5 %		46,6%	

Продовження табл. 3.2.1.

10. Запропонуйте один із способів залучення природоохоронної діяльності:	А	Б	В	А	Б	В
				вільна відповідь		
11. Чи цікавитесь ви книгами екологічного змісту? А) так Б) ні	А	Б	А	Б		
	89,6 %	10,4 %	78,2%	21,8%		
12. Чому Ви віддасте перевагу: А) роботі на природі; Б) роботі за комп'ютером?	А	Б	А	Б		
	72,4 %	27,6 %	53,4%	46,6%		

За результатами анкетування ми з'ясували, що 69% опитаних експериментальної групи висловилися про те, що зацікавилися екологічною ситуацією рідного міста, однак 31% залишилися на попередній позиції і дали відповідь «ні». Учні, які не цікавляться екологічною ситуацією, у бесіді пояснили, що не бачать застосування знань з екології в галузі філологічних наук. Переважна більшість учнів експериментального класу (65,5%) схиляються до думки, що екологічний стан середовища у їхній місцевості незадовільний, 35,5% вважають, що він задовільний. 62 % респондентів причину ситуації, яка склалася вбачають у байдужому ставленні до природи, 38% тих, хто вважає, що причина у низькому рівні культури. На запитання: «Чи використовуєте на практиці набуті знання з екології?» 65,5% дали відповідь «так», 22,8% - «інколи» і лише 11,7 % відповіли, що не використовують. 22 учні (72,4%) почали брати участь у заходах природоохоронного характеру, 19,4 % висловилися про періодичну участь і 8,2 % - взагалі не беруть участі. На запитання: «Роль людини у збереженні

довкілля, на Вашу думку, важлива?» 100 % знову відповіли «так». 89,6% становлять ті, хто заявив про те, що почав завжди дотримуватися правил поведінки в природі, 10,4% зазначають, що інколи притримуються правил; жоден з учнів не вважає що можна не дотримуватися правил поведінки в природі. Одинадцятикласники в бесідах зазначали, що частіше стали спілкуватись з однолітками на теми екологічних проблем і активніше стали пропагувати серед однолітків екологічно доцільну поведінку. Тому 72,4% респондентів засвідчують, що їхні однолітки дотримуються цих же правил постійно, 27,6 % говорять, що інколи і ніхто не обрав відповідь «ніколи». 65,5% учнів на запитання: «Чи маєте ви власні уявлення про відтворення природи у повоєнний час?» відповіли «так» і лише 34,5% - «ні», тобто, таких втричі менше. 89,6% учнів зацікавилися книгами екологічного змісту, 10,4% - залишилися байдужими. 72,4% опитаних віддали б перевагу роботі на природі, а 27,6% - працювали б за комп'ютером. Динаміку змін можна простежити за допомогою таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2.

**Аналіз результатів анкетування учнів 11-А та 11-Б класу
(формульальний експеримент)**

№	Питання	Відповіді 11-А (29 учнів)	Відповіді 11-Б (28 учнів)
1.	Чи цікавитесь ви екологією? Так Ні	69% 31%	56% 44%
2.	Оцініть стан довкілля в вашій місцевості: задовільний незадовільний	65,5% 34,5%	32,1% 67,9,5%
3.	Які, на вашу думку, причини ситуації, що склалася? Байдуже ставлення Низький рівень культури	62% 38%	77% 23%

4.	Чи використовуєте ви на практиці знання з екології? Так Інколи Ні	65,5% 22,8% 11,7%	32,1% 49% 18,9%
5.	Чи берете участь у природоохоронних акціях? Так Інколи Ні	72,4% 19,4% 8,2%	18,9% 54,6% 26,5%
6.	Чи має людина брати участь у збереженні природи? Так Ні	100%	100%
7.	Чи дотримуетесь ви правил поведінки у природі? Так, завжди Інколи Ні	89,6% 10,4%	77% 23%
8.	Ваші однолітки дотримуються правил поведінки в природі? Так, завжди Інколи Ні	72,4% 27,6%	35,7% 64,3%
9.	Чи маєте ви власні уявлення про відтворення природи у повоєнний час? Так Ні	65,5% 34,5%	47,5% 52,5%
10.	Запропонуйте один з шляхів залучення підлітків до природоохоронної діяльності.	Вільна відповідь	Вільна відповідь
11.	Чи цікавитесь ви книгами екологічного змісту? Так Інколи Ні	89,6% 10,4%	80,5% 19,5%
12.	Чому ви надаєте перевагу: роботі в природі, чи за комп'ютером?		

		72,4%	56%
		27,6%	44%

Аналіз даних, отриманих за допомогою методики «ЕЗОП» у формувальному експерименті (таблиця 3.2.3.), свідчить про те, що в експериментальному класі помітно зріс відсоток учнів, у яких домінує етичний тип установок, на другій позиції знаходиться когнітивна установка.

Таблиця 3.2.3.

Динаміка домінуючого типу установок за методикою ЕЗОП в експериментальному класі

Типи установок	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент
	% учнів	% учнів
Естетична	34,5	19,3
Когнітивна	31	34,5
Етична	24,1	38
Прагматична	10,4	8,2

Таблиця 3.2.4.

Результати формувального експерименту визначення домінуючого типу установок за методикою ЕЗОП в експериментальному та контрольному класах

Типи установок	11 А 29 учнів	11 Б 28 учнів
	% учнів	% учнів
Естетична	19,3	35,5
Когнітивна	34,5	28,6
Етична	38	25,4
Прагматична	8,2	10,5

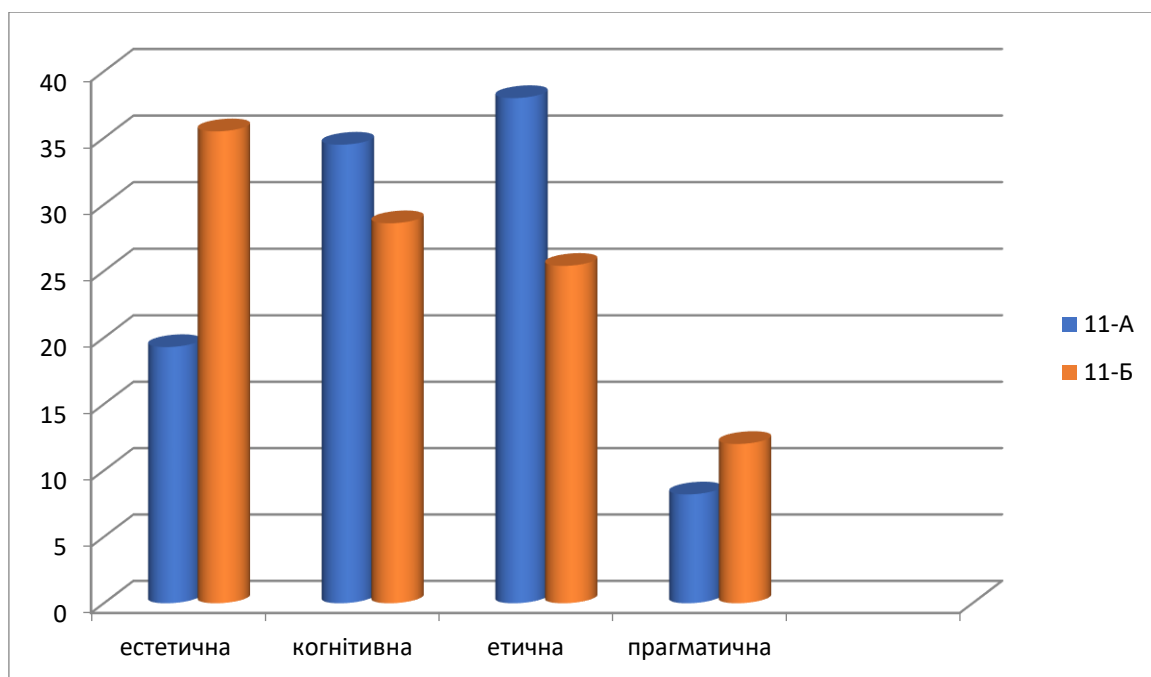

Рис. 3.2.1. Результати формувального експерименту визначення домінуючого типу установок за методикою ЕЗОП в експериментальному та контрольному класах

Порівняння даних дає змогу зробити висновок, що показники контрольного та експериментального класу, які були отримані у ході формувального експерименту, суттєво відрізняються. Помітні зрушення в позитивному напрямку спостерігається в експериментальному класі. Щодо контрольного, то результати змінилися, але не суттєво.

Результати дослідження провідного типу мотивації за методикою «Альтернатива» також вказують на позитивні зрушення. В експериментальному класі зріс відсоток учнів з практичною та когнітивною мотивацією. В контрольному класі ці зміни майже не відбулися.

(таблиця 3.2.5.).

Таблиця 3.2.5.

Результати констатувального експерименту по визначенню провідного типу мотивації за методикою «Альтернатива»

Провідний тип мотивації	11-А	11-Б
	% учнів	% учнів
Когнітивний	38	32,1

Естетичний	20,7	32,1
Прагматичний	6,8	17,8
Практичний	34,5	18

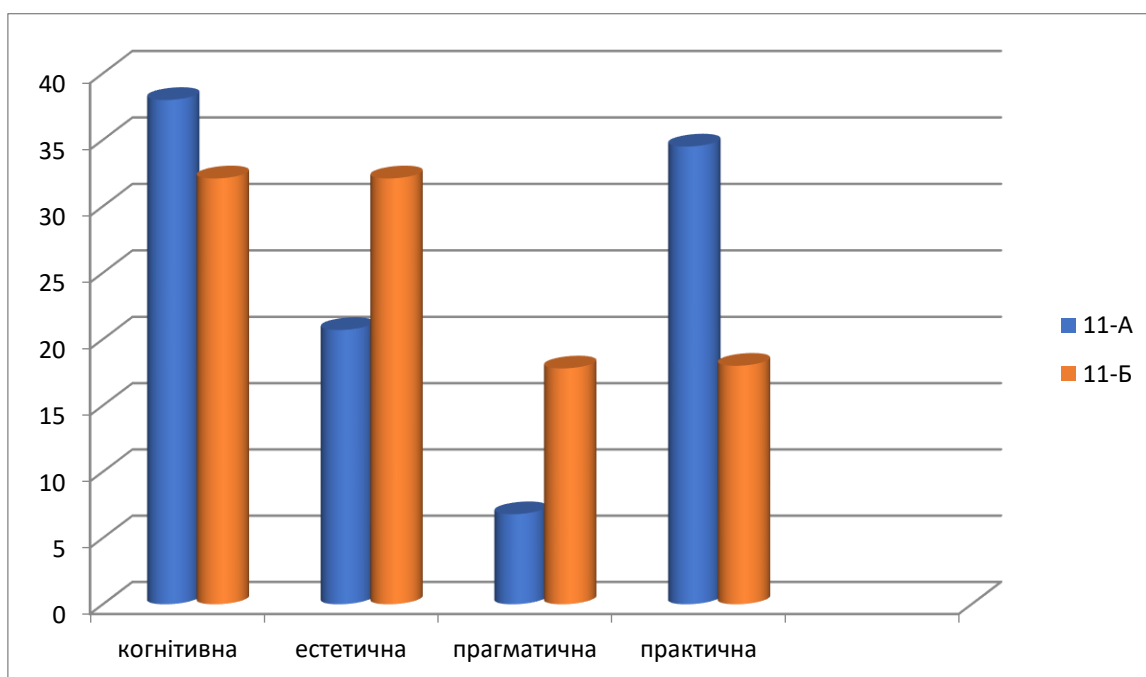

Рис. 3.2.2. Провідний тип мотивації (методика «Альтернатива») за результатами формувального експерименту.

Користуючись розробленою нами шкалою шкалу, яка дозволяє оцінити міру прояву ознаки, ми підраховували кількість набраних учнями даних після проведення формувального експерименту. В результаті нами були отримані наступні дані, які зведені у таблицю 3.2.6.

Таблиця 3.2.6.

Динаміка рівня екологічної вихованості учнів експериментального класу за результатами формувального експерименту.

Рівні екологічної вихованості	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент
Високий	21%	41%
Середній	48%	55%
Низький	31%	4%

Позитивну динаміку ілюструє гістограма (рис. 3.2.3.)

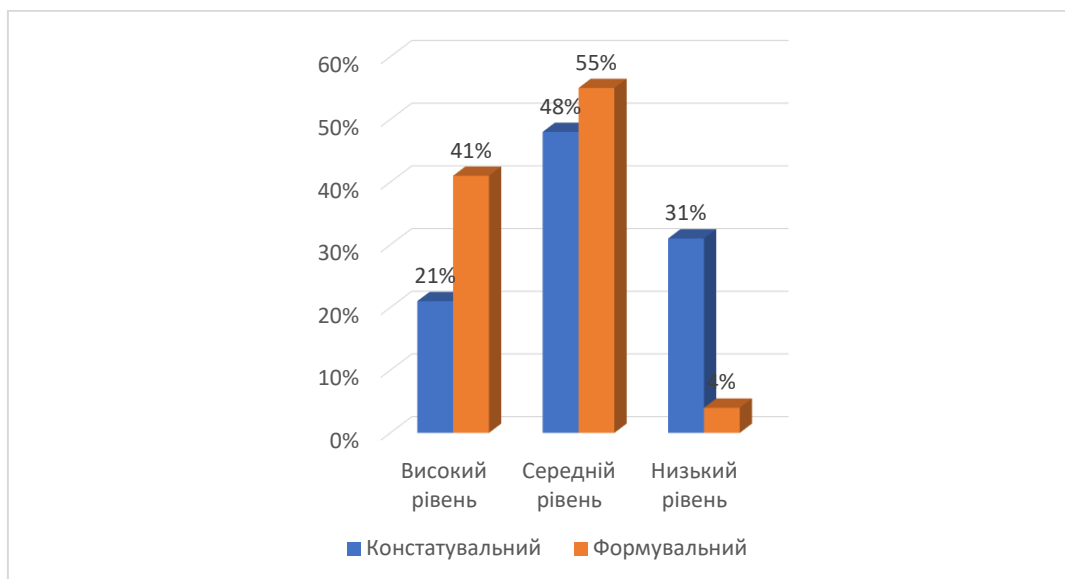

Рис. 3.2.3. Динаміка рівня екологічної вихованості учнів експериментального класу за результатами формувального експерименту.

Добре помітно, що на етапі констатувального експерименту домінуючим був середній рівень екологічної вихованості (48%), друге місце зайняв відсоток респондентів, у яких прослідковується низький рівень екологічної вихованості (31%) і лише у 21% опитаних – високий рівень екологічної вихованості.

Як свідчать результати формувального експерименту, в експериментальному 11-А класі низький рівень екологічної вихованості спостерігався лише у 4% респондентів, у той час як за результатами констатувального експерименту він складав 31%. Середній рівень було виявлено у 55% учнів, що на 7% більше, ніж було до впровадження експериментальної методики. Високий рівень після впровадження інноваційних методів екологічного виховання був виявлений у 41% опитаних, що на 20% вище за попередній результат.

Про суттєві зміни, що відбулися у результаті застосування описаної методики екологічного виховання учнів 11 класу, свідчать результати

порівняння даних експериментів у контрольному та експериментальному класах (Табл. 3.2.7)

Таблиця 3.2.7.

Динаміка рівня екологічної вихованості учнів контрольного та експериментального класів за результатами формувального експерименту.

Рівні екологічної вихованості	11-А експериментальний	11-Б контрольний
Високий	41%	18%
Середній	55%	46%
Низький	4%	36%

Результати засвідчують значне підвищення рівня екологічної вихованості в експериментальному класі. Відсотковий показник респондентів експериментального класу, у яких простежується високий рівень екологічної свідомості на 23% вищий, ніж у констатувальному. Позитивною динамікою також є підвищення середнього рівня та зовсім малий відсоток (4%) показників низького рівня екологічної вихованості. Наочно ці результати підтверджує гістограма (рис. 3.2.4.)

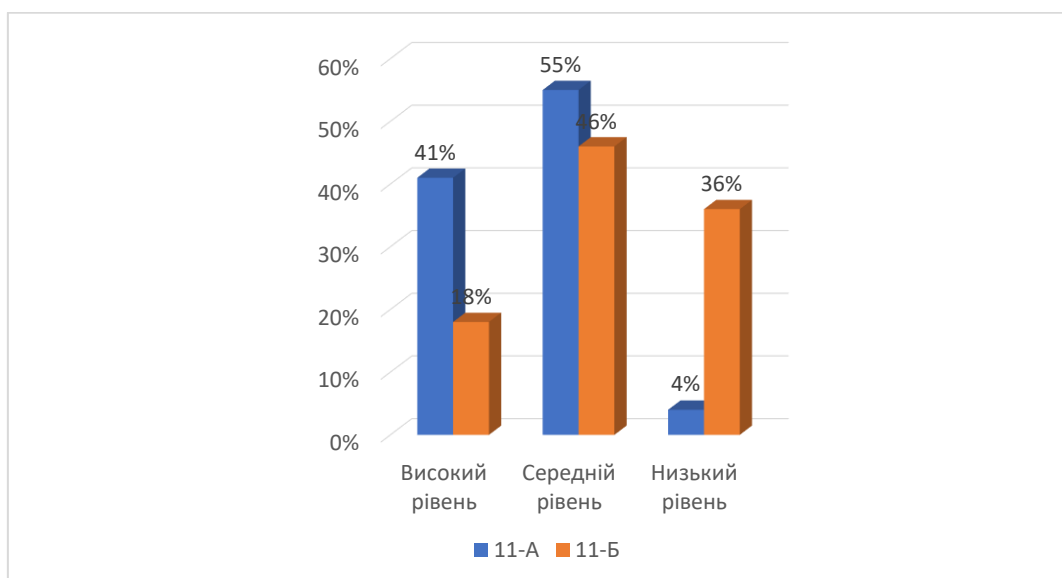

Рис. 3.2.4. Динаміка рівня екологічної вихованості учнів контрольного та експериментального класів за результатами формувального експерименту

Очевидно, що високий та середній рівні екологічної вихованості домінують в учнів експериментального класу. Результати у контрольному класі, що були отримані після проведення формувального експерименту, вказують на незмінність показників екологічної вихованості учнів. Вони вирізняються негативним спрямуванням, пересилує байдуже ставлення до проблем довкілля. Середній рівень екологічної вихованості залишився переважаючим і становить 46%, низький знаходиться на другому місці – 36% і тільки 18% опитаних мають високий рівень екологічної вихованості.

Отже, це дозволяє говорити про необхідність реформування усталених методів та прийомів екологічного виховання відповідно до проблематики, яка піднімається та сучасних тенденцій формування особистості старшокласників.

Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок, що запропонована нами методика являється дієвою, дозволяє отримати бажаний результат, спонукає молодь до активності, прояву внутрішнього потенціалу, творчого підходу, старшокласники починають замислюватися над своєю поведінкою, переглядають свої світоглядні позиції, особливості поведінки. Природа виступає на одне з перших місць серед життєвих цінностей.

Вміле використання вчителем запропонованих форм, методів та прийомів екологічного виховання в процесі навчання біології і екології дозволить забезпечити поліпшення екологічної ситуації, еволюція якої розгортатиметься у напрямку розширення масштабів зацікавленості проблемою та шляхами її подолання, посилення прагнення до активної участі у вирішенні відповідних питань. Зазначимо, що доцільність використання тих чи інших елементів методики визначаються вчителем, виходячи із специфіки теми уроку, індивідуальних особливостей учнів з врахуванням їх інтересів, наявного рівня знань не лише з екології, а й суміжних дисциплін.

Висновки до розділу 3.

1. У своєму дослідженні ми спирались на твердження, що показником екологічного виховання, результатом якого є сформована екологічна культура, екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна поведінка є *екологічна вихованість*.

2. Діагностувальним інструментарієм вияву показників вихованості ми обрали такі методики: анкетування (визначення характеру ставлення старшокласників до природного довкілля та його збереження); вербальна асоціативна методика С. Дерябо, А. Явіна «ЕЗОП»; методика «Альтернатива» (діагностика типу мотивації взаємодії з природними об'єктами).

3. Результати констатувального експерименту засвідчили, що лідируючу позицію займає середній рівень екологічної свідомості. Він проявляється у майже половини респондентів. Решта розподілилися наступним чином: лише 18%-21% мають високий рівень екологічної вихованості і 31%-36% – низький

4. Ми вважаємо, що для учнів 11 класу, які закінчують навчання у школі і обирають професію частка тих, що проявляє високий рівень екологічної вихованості замала. Частка учнів, які мають низький рівень перевищує частку учнів з високим. Учні, які мають середній рівень, опинившись у різних життєвих умовах можуть не проявити всі ознаки сформованих якостей. Тому виховний процес в галузі екологічного виховання потребує вдосконалення.

5. У ході формувального експерименту було проведено серію уроків з тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування». на яких використовувались інноваційні форми, методи та прийоми екологічного виховання. А саме : інтегровані уроки, бінарні уроки, диспут, дискус-майданчик, аналіз екологічних ситуацій, моделювання та прогнозування, метод проєктів, методи та прийоми ігрової

діяльності, еколого-психологічний тренінг; створення та використання електронних додаткових навчальних ресурсів (презентації, історичний матеріал, біографічний матеріал), віртуальні екскурсії, залучення школярів до екологічних ініціатив, екскурсії, відвідування музеїв та виставок.

6. Як свідчать результати формувального експерименту, в експериментальному 11-А класі низький рівень екологічної вихованості спостерігався лише у 4% респондентів, у той час як за результатами констатувального експерименту він складав 31%. Середній рівень було виявлено у 55% учнів, що на 7% більше, ніж було до впровадження експериментальної методики. Високий рівень після впровадження інноваційних методів екологічного виховання був виявлений у 41% опитаних, що на 20% вище за попередній результат.

7. Запропонована нами методика являється дієвою, дозволяє отримати бажаний результат, спонукає молодь до активності, прояву внутрішнього потенціалу, творчого підходу, старшокласники починають замислюватися над своєю поведінкою, переглядають свої світоглядні позиції, особливості поведінки. Природа виступає на одне з перших місць серед життєвих цінностей.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз досліджуваного питання засвідчив, що екологічне виховання – це безперервний (протягом усього життя) процес формування рис, навичок і якостей поведінки людини, її шанобливе, відповідальне ставлення до природи, що спонукає її бути активною у природоохоронній діяльності і вирішенні екологічних проблем.

2. Психолого-педагогічними умовами здійснення екологічного виховання старшокласників на уроках біології і екології визначені: активізація розвитку духовно-екологічної спрямованості особистості старшокласників на захист природи; оволодіння учнями екологічними знаннями, вміннями, досвідом взаємодії зі світом природи, впровадження інноваційних технологій, форм, методів і засобів екологічного виховання.

3. Результати констатувального експерименту засвідчили, що лідируючу позицію займає середній рівень екологічної свідомості. Він проявляється у майже половини респондентів. Решта розподілилися наступним чином: лише 18%-21% мають високий рівень екологічної вихованості і 31%-36% – низький

4. Провідними методичними підходами до здійснення екологічного виховання старшокласників були визначені : інтегровані уроки, бінарні уроки, диспут, дискус-майданчик, аналіз екологічних ситуацій, моделювання та прогнозування, метод проєктів, методи та прийоми ігрової діяльності, еколого-психологічний тренінг; створення та використання електронних додаткових навчальних ресурсів (презентації, історичний матеріал, біографічний матеріал), віртуальні екскурсії, залучення школярів до екологічних ініціатив, екскурсії, відвідування музеїв та виставок.

5. Результати формувального експерименту засвідчили ефективність розробленої методики : в експериментальному 11-А класі низький рівень екологічної вихованості спостерігався лише у 4% респондентів, у той час як за результатами констатувального експерименту він складав 31%. Середній

рівень було виявлено у 55% учнів, що на 7% більше, ніж було до впровадження експериментальної методики. Високий рівень після впровадження інноваційних методів екологічного виховання був виявлений у 41% опитаних, що на 20% вище за попередній результат.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альманах «QN»: збірник наукових праць студентів VI Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Студентський науковий вимір проблем природничо-математичної освіти в контексті інтеграції України до єдиного європейського і світового освітнього простору» (м. Глухів, 16-17 травня 2024 р.). Випуск 14. Глухів, 2024. с.125-128.
2. Баюрко Н.В. Інтеграція знань як засіб оптимізації екологічної освіти учнів старшої школи. VinSmartEco. За ред. Мудрака О.В. // Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (16-18 травня 2019, м. Вінниця, Україна). –Вінниця: КВНЗ . Вінницька академія неперервної освіти, 2019. 436 с. С. 355-359
3. Бердоус Н. О. Системний підхід у сфері екологічної освіти та виховання. // *Екологічний вісник*. 2004. № 2. С. 26-27.
4. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с
5. Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г. Стратегія сталого розвитку : підручник. Київ : ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с.
6. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 228 с.
7. Вербицький В. Екологічне виховання дітей: практикум для педагога; Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. К.: [АВЕРС], 2009. 102 с.
8. Грицай Н.Б. Методика підготовки та проведення екскурсій з біології: навчально-методичний посібник. Рівне: О.Зень, 2016. 232 с.
9. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология [Текст] Ростов н/Д : Феникс, 1996. 480 с.
10. Дослідницька робота школярів з біології : навч.-метод. посіб. упоряд. С.М. Панченка, Л.В. Тихоненко. Суми, ВТД «Університетська книга».

2008. 368 с.
11. Екологічне виховання учнів: посіб. для вчителів. Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя; уклад. П. М. Щербань [та ін.]; ред. П. М. Щербань. Ніжин: НДПУ, 2003. 238 с.
 12. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18680>
 13. Загальна методика навчання біології: навч. посіб. за ред. Мороза І.В. Київ, Либідь, 2006. 592 с.
 14. Закон України «Про освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
 15. Законі України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року». закон <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
 16. Заслонкіна О. Екопсихологічний тренінг як засіб формування екологічної свідомості вихованців ЗПО Всеукраїнська серпнева конференція для методистів закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, фахівців інститутів післядипломної педагогічної освіти, директорів, заступників директорів та вчителів біології закладів загальної середньої освіти, організаторів позакласної роботи, наукових та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти «Педагогічний пошук – 2019», 15–16 серпня 2019 р.: [збірник статей та тез доповідей за заг. редакцією доктора педагогічних наук, професора В.В.Вербицького]. Київ: «НЕНЦ», 2019. 217с. С. 27-31
 17. Кононець Н. Бінарне заняття як форма ресурсно-орієнтованого навчання студентів. // Проблеми підготовки сучасного вчителя. Т. 9 (Ч. 1), 2014. С. 80-86.
 18. Концепція екологічної освіти в Україні <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>
 19. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

20. Концепція Нової української школи. [URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf)
21. Коренева І.М. Екологічна та розвивальна освіта як історичні витоки освіти для сталого розвитку. // *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*: Зб. наук. праць. Вип. 35. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2017. С.259-269.
22. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. К.: Знання, 2001. 597 с.
23. Лозовська І.М. Навчальний процес в ліцеї як чинник формування екологічної вихованості ліцеїстів. // *Науковий вісник СХУ ім. Лесі Українки*. Луцьк: РВВ Вежа, 2013. №5. С.62-67.
24. Львовичкіна А.М. Екологічна психологія. К.: Міленіум, 2003. 122 с.
25. Львовичкіна А.М. Застосування креативних методів у процесі вивчення екологічної психології // *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. [за ред. С.Д. Максименка]. К. : 2006. Т. 7, вип. 8. С. 323–329.
26. Люленко, С. Екологічне виховання школярів засобами природоохоронної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (2019). (15), 337–343.
27. Мандрик, О. М.; Мальований, М. С.; Орфанова, М. М. Екологічна освіта для сталого розвитку. *Ecological Safety & Balanced Use of Resources*, 2019, Vol 19, Issue 1, p130
28. Мороз І.В., Грицай Н.Б. Позакласна робота з біології: навч. посіб. Тернопіль, Навчальна книга – Богдан. 2008. 272 с.
29. Мудрак О.В. Програмно-цільовий освітній проект Екошкола – школа майбутнього як інноваційна траєкторія формування екологічної свідомості особистості. Навчально-методичний посібник . Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТДЛ. 2015. 189 с.

30. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
31. Онопрієнко В. П. Позанавчальні методи і засоби виховання екологічної свідомості / В. П. Онопрієнко // Гілея: науковий вісник. К., 2012, вип. 63. С. 466–469
32. Пустовіт Г. П. Системний підхід до освіти і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. 2011. №11.
33. Програма з біології і екології для 10-11 класів закладів загальної середньої середньої освіти: рівень стандарту.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
34. Ратушняк О.М. Формування екологічної компетентності учнів початкової школи О. М. Ратушняк // *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 16. С. 325-330.
35. Рудишин С. Д., Коренева І.М., Саміілик В.І. Екологічна компетентність як загальна компетентність вчителів природничих дисциплін. // *Український педагогічний журнал*. 2016. Т.3. С. 74-83
36. Рудишин С.Д., Мельник О.С., Коренева І.М. Екологізація освіти на засадах сталого розвитку в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка // *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Серія: Педагогічні науки. Глухів, 2018. Вип. 2 (37). С. 230–236.
37. Салтовський О. І. Основи соціальної екології. Курс лекцій : навч. вид. К. : МАУП, 2004. 168 с.
38. Самілик В.І. Формування екологічної компетентності студентів-біологів – майбутніх вчителів. URL: <http://nauka.zinet.info/6/samilyk.php>
39. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: Монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 440 с. С. 48.

- 40.Совгіра С.В. Формування екологічного професіоналізму майбутнього вчителя. Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. К.: Науковий світ, 2002. 179 с.
- 41.Стратегія ЄЕК ООН з освіти для збалансованого розвитку) .
URL:<https://drive.google.com/file/d/1NeJ24dXQbhRLJdmNOw9eqQS5mPp4vqeI/view>
- 42.Суть, мета, завдання і принципи екологічного виховання.
URL:<https://studfile.net/preview/9232803/page:12/>)
- 43.Толочко С. В., Бордюг Н. С. Реалізація компетентнісного потенціалу формування екологічної компетентності в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. № 49. С. 189–195.
- 44.Хроленко М. В. Ефективність системи формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології: за результатами педагогічного експерименту. Журнал «Наука і техніка сьогодні» №10, 02.10.2022.
45. Шевель А. О. Роль освіти у формуванні екологічної культури / А. О. // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2008. - Вип. 33. - С. 33-41.
- 46.Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 44 с.
- 47.Ярчук Г. Екологічне виховання: сутність та основні напрями / Г. Ярчук // Вища освіта України. 2008. № 2. С. 91-97, с. 96
- 48.Ященко Г.О. Екологічне виховання як складова національно-патріотичного виховання в закладі загальної середньої освіти у воєнний та повоєнний періоди. Виклики та перспективи формування зростаючої особистості у повоєнній реальності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ – Біла Церква, 26 травня 2023 р.) / за ред.

Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук; упоряд. В. М. Шахрай. Біла Церква :
КНЗ КОР «КОПОПК», 2023. 214 с. С.205-209.

Методика визначення характеру ставлення старшокласників до природного довкілля та його збереження

Вам запропоновано ряд питань. Оберіть, будь ласка, той варіант відповіді, який найбільш оптимально відповідає Вашим думкам. Відвертість Вашої відповіді – запорука успіху нашого дослідження.

1. Чи цікавитесь Ви екологічною ситуацією свого краю?

А) так;

Б) ні.

2. Охарактеризуйте стан оточуючого середовища Вашої місцевості.

А) незадовільний;

Б) задовільний.

3. Які, на Вашу думку, причини ситуації, що склалася?

А) байдуже ставлення;

Б) низький рівень культури;

В) низький рівень знань.

4. Чи використовуєте на практиці набуті знання з біології та екології?

А) так;

Б) інколи;

В) ні.

5. Чи берете участь у природоохоронних заходах?

А) так;

Б) інколи;

В) ні.

6. Роль людини у збереженні довкілля, на вашу думку, важлива?

А) так;

Б) ні.

7. Чи дотримуетесь Ви правил поведінки в природі?

А) так, завжди;

Б) інколи;

В) ніколи.

8. Ваші однолітки дотримуються цих правил?

А) так, завжди;

Б) інколи;

В) ніколи.

9. Чи маєте ви власні уявлення про відтворення природи у повоєнний час?

А) Так

Б) Ні

10. Запропонуйте один із засобів залучення до природоохоронної діяльності.

А)актуальність і дієвість запропонованого варіанту, нестандартний підхід;

Б)пропозиція має репродуктивний характер;

В) відповідь відсутня

11. Чи цікавитесь Ви книгами, фільмами, телепередачами про світ природи?

А) так;

Б) ні.

12. Чому ви віддасте перевагу:

А) роботі на природі;

Б) роботі за комп'ютером?

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

**Вербальна асоціативна методика «ЕЗОП» (виявлення типу
домінантної установки у ставленні до природи)**

Інструкція. Вам будуть запропоновані слова і до кожного з них ще по п'ять слів. Виберіть те із цих п'яти, які для Вас більш за все пов'язані із запропонованим. Відповідати слід швидко, оскільки перша реакція найкраще відображає Ваш вибір.

1. Ліс: галявина (К)	2. Лось: сліди (З)
мурашник (З)	лісник (О)
заповідник (О)	трофей (В)
дрова (В)	каміння
пісок	роги (К)
3. Трава: поливати (О)	4. Озеро: улов (В)
силос (В)	шерсть
кора	острови (К)
роса (К)	молюск (З)
стебло (З)	очищати (О)
5. Ведмідь: павутина	6. Дерево: осінь (К)
господар (К)	кільця (З)
малина (З)	виросувати (О)
рідкісний (О)	меблі (В)
шкура (В)	сіно
7. Болото: пуголовок (З)	8. Качка: заборона (О)
заказник (О)	печеня (В)
торф (В)	світанок (К)
яблука	гілка
туман (К)	кільцювання (З)
9. Риба: зябра (З)	10. Сад: барліг

срібляста (К)

нерест (О)

смажити (В)

пір'я

11. Бобер: спритний (К)

різці (З)

поширення (О)

хутро (В)

гриби

квітучий (К)

запилення (З)

доглядати (О)

урожай (В)

12. Природа: краса (К)

вивчення (З)

охорона (О)

користь (В)

Ключ

К – природа сприймається як об'єкт краси – «естетична» установка;

З – природа сприймається як об'єкт вивчення – «когнітивна» установка;

О – природа сприймається як об'єкт охорони – «етична» установка;

В – природа сприймається як об'єкт використання – «прагматична» установка.

9. Ви завели б собаку:

- А. щоб доглядати за нею Б. для охорони домівки

10. Ви віддали б перевагу книзі про:

- А. красу природи Б. про те, як доглядати за рослинами та тваринами

11. Якщо б Ви працювали в лісництві, то віддали б перевагу:

- А. слідкуванню за ростом і розвитком дерев
Б. керівництву заготівлею цінної деревини

12. Якщо вас запрошують провести вихідний день на дачі з фруктовим садом, то Ви б поїхали б туди:

- А. весною Б. восени.

Ключ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Е	П	К	Е	К	Е	Е	К	П	Е	К	Е
Б	К	Пг	П	П	Пг	Пг	К	П	Пг	П	Пг	Пг

Е – естетичний тип мотивації;

К – когнітивний тип мотивації;

П – практичний тип мотивації;

Пг – прагматичний тип мотивації.

Додаток Г

Шкала оцінювання рівня екологічної вихованості у балах

№	Запитання та варіанти відповідей	Оцінка в балах
1.	Чи цікавитесь Ви екологічною ситуацією свого краю? А) так; Б) ні.	10 0
2.	Охарактеризуйте стан оточуючого середовища Вашої місцевості. А) незадовільний; Б) задовільний.	10 0
3.	Які, на Вашу думку, причини ситуації, що склалася? А) байдуже ставлення; Б) низький рівень культури; В) низький рівень знань.	10 5 0
4.	Чи використовуєте на практиці набуті знання з біології та екології? А) так; Б) інколи; В) ні.	10 5 0
5.	Чи берете участь у природоохоронних заходах? А) так; Б) інколи; В) ні.	10 5 0
6.	Роль людини у збереженні довкілля, на вашу думку, важлива? А) так; Б) ні.	10 0

Продовження табл.

7.	Чи дотримуєтесь Ви правил поведінки в природі? А) так, завжди; Б) інколи; В) ніколи.	10 5 0
8.	Ваші однолітки дотримуються цих правил? А) так, завжди; Б) інколи; В) ніколи.	10 5 0
9.	Чи маєте власні уявлення про шляхи вирішення екологічних проблем у повоєнний час? А) так; Б) ніколи не замислювався.	10 0
10	Запропонуйте один із засобів залучення до природоохоронної діяльності: актуальність і дієвість запропонованого варіанту, нестандартний підхід; пропозиція має репродуктивний характер; відповідь відсутня.	10 5 0
11.	Чи цікавитесь Ви книгами екологічного змісту? А) так; Б) ні.	10 0
12.	Чому ви віддасте перевагу: А) роботі на природі; Б) роботі за комп'ютером?	10 0